

Egy kódex sajátos életútja:
a *Metzi Epitomé* szövegkiadásainak fontossága
az Alexandros-kutatásban*

Az úgynevezett *Metzi Epitomé*, vagy másként az *Epitomae rerum gestarum Alexandri Magni* című befejezetlen munka¹ Alexandros hadjáratának történetét dolgozza fel III. Dareios halálától, vagyis Kr. e. 330-tól Kr. e. 325-ig, a makedón sereg Indus folyón való leereszkedéséig. Az eseményeket meg lehetőségen tömör és sok esetben töredékes formában mutatja be. A kései, valamikor a IV. vagy az V. század folyamán összeállított munka² egyike

* A tanulmány az NKFIH PD 125517 számú pályázat keretében készült.

¹ Romano úgy véli, hogy a mű eredetileg is befejezetlen lehetett. Iulianus császár váratlan halála, s a perzsa birodalom elleni hadjáratának megszakadása miatt vesztette aktualitását a munka, így vélekedése szerint nem szükséges *lacunát* feltételezni a munka végén. Romano még azt is elképzelhetőnek tartja, hogy az *Epitomé* készítője végül nem adta közre munkáját, vö. Domenico ROMANO (1973), Genesi e significato della «*Epitoma rerum gestarum Alexandri*», *Pan* 1. 69–76. 75.

² Wagner volt az első, aki stilisztikai sajátosságok alapján a Kr. u. IV–V. századra datálta a szöveget, vö. Otto WAGNER (1900), *Incerti auctoris Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni*. (B. Keil, R. Reitzenstein, E. Schwartz közreműködésével) Inaug. diss., Strasburg. 95. Nyelvi, stilisztikai és metrikai (prózaritmus) elemzés elvégzése után ugyannerre a következtetésre jutott Ruggini. Nézete szerint a szöveg valamikor a IV. század második felében, végén és az V. század elején jöhetett létre, vö. Lellia Cracco RUGGINI (1961), *L'Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni e il Liber de morte testamentoque eius* (a proposito della recente edizione di P. H. Thomas), *Athenaeum: Studi di letteratura e storia dell'antichità*, 39. 285–357.; Lellia Cracco RUGGINI (1965), Sulla cristianizzazione della cultura pagana: il mito greco e latino di Alessandro dell'età antonina al Medioevo. *Athenaeum: Studi di letteratura e storia dell'antichità*, 43. 3–80. 7. Ruggini nézetét elfogadja Elizabeth BAYNHAM (1995), An Introduction to the *Metz Epitome*: its Tradition and Value, *Antichthon*, 29. 60–77. 63.; Elizabeth BAYNHAM (2003), The ancient evidence for Alexander the Great. In Joseph ROISMAN, ed. (2003), *Brill's companion to Alexander the Great*. Leiden–Boston, Brill. 3–29. 15.; Richard STONEMAN (2011), Primary Sources from the Classical and Early Medieval Periods. In Z. David ZUWIYYA (ed.), *A Companion to Alexander Literature in the Middle Ages*. Leiden–Boston, Brill. 1–20. 12. Romano Iulianus császár uralmának (Kr. u. 361–363), pontosabban a perzsák elleni hadjáratának idejére (Kr. u. 363), Siegmur Döpp pedig ugyancsak 360 körüli időpontra datálja a munka létrejöttét, vö. ROMANO 1973:73–77., de különösen, 75.; Siegmur DÖPP (1999), Alexander in spätlateinischer Literatur, *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft*, 2. 193–216. 198.: „mag um 360 geschrieben worden sein.”

azon kevés szövegnek, amelyet csupán szövegkiadásokból³ ismerünk, mivel a szöveget tartalmazó egyetlen eredeti kódex megsemmisült.

Az *Epitomé* pontos műfajáról, a „kivonat” alapjául szolgáló eredeti munka szerzőjéről, nyelvéről – latin vagy görög nyelvű munkából készült-e az összeállítás – semmit sem tudunk.⁴

A kivonatoló személyét, a munka létrejöttének célját, a követett forrás, források megjelölését tartalmazó *praefatio* ugyanis nem maradt ránk, s a töredékes szöveg az antik idézési technika szabályainak megfelelően egyetlen epizód esetében sem említi név szerint azt a szerzőt vagy szerzőket, akit vagy akiket az összeállító felhasznált. A *praefatio* elmaradása miatt arról sincs adatunk, hogy a kivonatoló kinek dedikálta művét, illetve hogy milyen célközönségnek szánhatta munkáját. A művel kapcsolatos problémákat tovább bonyolítja, hogy sokáig még a kezdő mondatát⁵ is csupán a másoló beszúrásának tekintették.

Mivel a *Metzi kódexben* a szöveg *Alexandri Magni Macedonis epithomae rerum gestarum* címen szerepelt, a szövegkiadások is ezt vették át, s a későbbiek során is így emlegették. Ha ez a munka műfaját tekintve valóban egy *epitomé*, vagyis kivonat, akkor a klasszikus definíció szerint mindez azt jelenti, hogy az összeállító egyetlen fő forrás anyagát foglalhatta össze meglehetősen tömör, szinte már extrém módon rövidített formában. Az összeállító szabadon dönthetett tehát arról, hogy az eredeti forrás anyagából mely részeket tartja meg kisebb-nagyobb átírásokkal, s melyek azok a szakaszok, amelyeket mindenképpen mellőz munkájából. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy fő forrását nem egészíthette ki más források leírásai-ból származó anyaggal. A kivonatolás gyakorlatának megfelelően a legnagyobb változtatás az eredeti forrásban szereplő díszítő elemeket érinthette. A leíró részek, *digressziók*, beszédek a rövidítés során vagy teljesen kihullottak, vagy jelentősen módosultak, vagy a belső kronológiát megbontva akár a narratíva más részére is átkerülhettek. Az eredmény, vagyis a kivonat így többet árulhat el a kivonatoló, mint az eredeti forrás stílusáról és módszeréről.⁶

A kutatás sokáig kevés figyelmet szentelt a *Metzi Epitomé* beszámolójának elsősorban a munkával kapcsolatos számos bizonytalanság, valamint a történeti adatok mellett a regényesebb információk megjelenése miatt. Jelen tanulmányban az eredeti kódex szövegét megőrző szövegkiadások egy-

³ A szaktudományos cikkek előszeretettel használják a ránk maradt szövegekre az *apographum*, vagyis a másolat kifejezést, vö. RUGGINI 1961:286.; STONEMAN 2011:12.

⁴ BAYNHAM 1995:62. 65.

⁵ *Epit. Mett.* 1.: „Magnus Alexander rex Macedoniae postquam omne imperium Asiae ad se redegissee credidit †neque id quod Dario vivo ostendere ausus esset†, postea patefecit voluntatem.”

⁶ Peter Astbury BRUNT (1980), On Historical Fragments and Epitomes, *Classical Quarterly*, 30,2. 477–494., de különösen 494.

máshoz való viszonyának ismertetését követően vázolom a forráshasználat kérdésére vonatkozó eddigi eredményeket, s választ adok arra a kérdésre, hogy miért dönthetett a kivonatoló a történeti beszámolójától stílusában, hosszában és tartalmában jelentősen eltérő három interpoláció beillesztése és adaptálása mellett. A három betoldással kapcsolatos kérdések tisztázása átvezet a kivonatoló sajátos munkamódszerének, illetve a munka egyedi sajátosságainak bemutatásához. Végül, a szakirodalom eredményeit felhasználva a *Metzi Epitomé* elhelyezésre kerül a IV. és V. századi kulturális környezetben abból a célból, hogy választ kapjunk arra kérdésre, miért nyúlt a kivonatoló Alexandros hadjáratának feldolgozásához, s miért választotta az adatok közlése során az *epitomé* formát.

A kódex sorsa, a szöveg kiadása (apographum)

Az *Epitomé* két másik kisebb Alexandrosról szóló írással együtt egy pergamenkódex, vagyis az *500-as Metzi kódex*⁷ részét képezte. A két írás közül az egyik, a számos más kódexből is ismert,⁸ a makedón uralkodó indiai utazásáról, illetve India vidékéről szóló Alexandros és Aristotelés közötti levelezés, melynek címe *Epistula Alexandri ad Aristotelem magistrum suum de itinere suo et de situ Indiae*. A másik írás, az Alexandros utolsó napjairól, haláláról és végrendeletéről szóló, Reinhold Merkelbach után a *Liber de morte testamentoque Alexandri Magni* címen emlegetett⁹ politikai pamflet, amelynek nagy részét két másik spanyolországi kódexből is ismerjük.¹⁰

⁷ A kódex pontosabb leírásához lásd WAGNER 1900:93.: „est liber membranaceus, formae octonariae...constat foliis centum septuaginta sex iisque diversae originis ac varii argumenti per quaterniones complicatis, quorum tamen ordo bibliopegi stupore pessime turbatus est.”

⁸ Ruggini listázza a szöveget tartalmazó kódexeket, szövegkiadásokat, vö. RUGGINI 1961: 285. 1. láb.

⁹ Merkelbach a munkát *Alexanders letzte Tage* címen emlegeti, vö. Reinhold MERKELBACH (1977), *Die Quellen des griechischen Alexander-Romans*. 2. Aufl. Reinhold MERKELBACH und Jürgen TRUMPF, bearb. München, C. H. Beck. 75. Pfister a szöveget egyszerűen *Metzer Testament* címen említi, vö. Friedrich PFISTER (1976), *Studien zum Alexanderroman*. In Friedrich PFISTER, *Kleine Schriften zum Alexanderroman*. Meisenheim am Glan, Verlag Anton Hain (Beiträge zur Klassischen Philologie, 61.) 17–53. (= (1946) *Studien zum Alexanderroman*, *Würzburger Jahrbücher*, 1. 29–66.) 28–29.

¹⁰ Codex Scorialensis b. III 14 (a *Liber de morte* §§107–122 szövegével egyező rész helye: 149r–152v); Codex bibliothecae Nationalis Matritensis 1346 (egykor F 58) a *Liber de morte* §§107–122 szövegével egyező rész helye: 67r–69r Erről bővebben: Peter Hermann THOMAS (1960), *Incerti auctoris epitoma rerum gestarum Alexandri Magni cum libro de morte testamentoque Alexandri*. Leipzig, B. G. Teubner. VIII–X. Néhány helyen a két hispániai kódex szövege nagyban eltér a Wagner kiadásában szereplő szövegtől.

A *Liber de morte* vélhetően egy meglehetősen korai, Alexandros halálát követően készült görög munka latin nyelvű fordítása.¹¹

A három szöveget tartalmazó eredeti kódexet vélhetően a X. század során állították össze.¹² Eredetileg a Metz városa melletti Szent Arnulf-apátságban, majd a metzi nyilvános könyvtárban őrizték 500-as szám alatt,¹³ innen a neve *500-as Metzi kódex*. A kódexet három, csaknem egyazon korú kézirat *manuscriptum* (*liber*) erősen sérült maradványaiból 14 állították össze. A *manuscriptum*okból a megmaradt részeket – pogány, keresztény írásokat vegyesen – válogatás nélkül, az összeállító kénye-kedve szerint egyetlen kódexbe rendezték.¹⁵ Friedrich Pfister meggyőzően rekonstruálta a három Alexandrosszal foglalkozó írás sorrendjét az eredeti kódexben: az első az *epistula quae fertur Alexandri Magni ad Aristotelem* lehetett, ezt követhette a *Liber de morte testamentoque Alexandri Magni*,¹⁶ s végül szerepelhetett az *Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni*¹⁷ szövege.¹⁸

Az 1944-es bombázások során keletkezett tűzben azonban ez az akkor már a városi könyvtárban őrzött eredeti kódex megsemmisült.¹⁹ Az *Epitomé*

¹¹ A szöveget különböző időpontra datálják a kutatók: Kr. e. 322–321. (MERKELBACH 1977: 75–77.); Kr. e. 317 őszi vagy 316 tavasz (Waldemar HECKEL (1988), *The Last Days and Testament of Alexander the Great. A Prosopographic Study*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.); Olympias halála után (Elizabeth CARNEY (2006), *Olympias. Mother of Alexander the Great*. New York–London, Routledge. 109–110.); Kr. e. 309–308. (BAYNHAM 1995:60–77.; Albert Brian BOSWORTH (2000b), Ptolemy and the Will of Alexander. In Albert Brian BOSWORTH and Elizabeth BAYNHAM (ed.), *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford–New York, Oxford University Press. 207–241.; Andrea ZAMBRINI (2007), The Historians of Alexander the Great. In John MARINCOLA (ed.), *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden–Oxford, Blackwell Publishing. 201–221.). Vö. még: Krzysztof NAWOTKA (2017), *The Alexander Romance by Ps.-Callisthenes. A Historical Commentary*. Leiden–Boston, Brill. (Mnemosyne Supplements, 399.) 228–229. 245.

¹² Vö. THOMAS 1960:VII.; RUGGINI 1961:285. Pfister nézete szerint a kódexet a XI., XII. század során állíthatták össze, vö. Friedrich PFISTER, (1939), Zur Epistola Alexandri ad Aristotelem, *L'Antiquité Classique*, 8. 409–412. 410. Pfister 1946-os írásában mintha a X. századra helyezné a kódex összeállítását, vö. PFISTER 1976:27.: „In dem Metzger Kodex, der aus dem 10. Jahrhundert stammt...” Baynham a X. századi összeállítást tartja elfogadhatónak, említést tesz ugyanakkor a XI. vagy a XII. századi összeállítás lehetségeséről is, vö. BAYNHAM 1995:62.

¹³ Egykor G 53, vö. WAGNER 1900:93.

¹⁴ WAGNER 1900:93.: „compositus enim est tribus ex libris eadem fere aetate, quod decimum esse saeculum iam diximus, exaratis; quibus divisus ac truncatis quicquid eorum supererat un hoc, quod exstat, volumine comprehensum est, prout fors vel libido pusillas reliquias operarii manibus obtulerat.”

¹⁵ Wagner listázza a három *manuscriptum* tartalmát. Erről bővebben: WAGNER 1900:93–95.

¹⁶ Ezt a szöveget Wagner adta ki, kiadásában a szöveg számozása: §§87–123.

¹⁷ Ezt a szöveget elsőként Volkmann adta ki, Wagner kiadásában ennek a szövegnek a számozása: §§1–86.

¹⁸ Vö. PFISTER 1976:27–29. Pfister vélekedését mind a mai napig helytállónak tekinti és helyesnek fogadja el a szakirodalom.

¹⁹ BAYNHAM 1995:62.

szövege ugyanakkor mégsem vészett el, a XIX. század során ugyanis két másolat is készült a kódex szövegéről. Didericus Volkmann 1886-ban készítette el a szöveg *editio princeps*-ét,²⁰ ez azonban csupán egy belső kör számára készült, mivel a munka nyilvános kiadását egy későbbi időpontra tervezték. Ennek a munkának egy-egy részletét Maximilian Rudolf Johann Adler,²¹ valamint Adler hivatkozásán keresztül E. Pridik is felhasználta doktori disszertációjában.²²

A másik szövegkiadást Otto Wagner készítette el, miután engedélyt kapott Volkmantól a *Metzi Epitomé* (hivatalos) szövegkiadásának elkészítésére. Munkáját így 1900-ban jelentette meg. Wagner azonban soha nem látta, s nem is használta Volkmann szövegét. Mindez azt jelenti, hogy a *Metzi Epitomé* két, egymástól teljesen független szövegkiadásban maradt ránk. A két kiadó közül Wagner volt az, aki jóval alaposabban és körültekintőbben vizsgálta a kódexet. Kiadásában az *Epitomé* szövegéhez hozzákapcsolta a már fentebb említett *Liber de morte testamentoque Alexandri* című munkát, s együtt is számozta őket.²³ Tévesen úgy vélte ugyanis, hogy ez utóbbi munka az *Epitomé* része, pontosabban annak kiegészítése, függeléke. A szöveg *incipit*-jét, vagyis az *Epitoma rerum gestarum liber I* részt *liber II-re* javította, abban a hiszemben, hogy a két szöveg, mármint az *Epitomé* és a *Liber de morte* egybetartozik, vagyis egy olyan egységes mű lehet, amelynek hiányzik az első könyve. A javítás szükségességét nem sikerült kellőképpen igazolnia, így a témával foglalkozó kutatók továbbra is a *liber primus incipit* mellett foglalnak állást.²⁴

Vitathatatlan, hogy az *Epitomé* és a *Liber de morte* műfaja jelentősen eltér egymástól, éppen ezért valóban indokolt őket egymástól független, különálló munkákként tekinteni.²⁵ A műfaji eltérések ellenére azonban a két

²⁰ Didericus VOLKMANN (1886), *Alexandri Magni Rerum Gestarum Epitoma*. In Festschrift H. Bonitz, Naumburg. (F. Albrecht, W. Förster, H. Hoffmann, G. Kettner, C. Wachsmuth közreműködésével). BAYNHAM 1995:63. Vö. még: WAGNER 1900:94–95.

²¹ Maximilian Rudolf Johann ADLER, *De Alexandri Magni epistularum commercio*. Lipsiae, 1891. A következő részeket közli: §§55–57.; 71–74. Vö. THOMAS 1960:VI.

²² Eugen PRIDIK (1893), *De Alexandri Magni epistularum commercio*. Dorpatii. A következő részeket közli: §§55–57.; 71–74. Vö. THOMAS 1960:VI.

²³ Wagner kiadásában így a *Metzi Epitomé* szövege 1–86. *caput*ig, a *Liber de morte* pedig a 87–123. *caput*ig tart.

²⁴ Vö. RUGGINI 1961:287. 5. láb.

²⁵ Wachsmuth felhívta a figyelmet arra, hogy a két szöveg strukturális alapon eltér egymástól, vö. Curtius (Kurt) WACHSMUTH (1901), *Zur Metzger Alexander-Epitome*, *Rheinisches Museum für Philologie*, 56. 150–154., különösen 150. Friedrich Pfister 1946-os írásában amellelt érvelt, hogy az *Epitomé* és a *Liber de morte* két olyan egymástól független, önálló munka, melyek szerzője is különböző, vö. PFISTER 1976:27–29. A két szöveg különbözőségéről vö. még: MERKELBACH 1977:165.; BAYNHAM 1995:62–63. Baynham cikkében a következő konklúzióra jut: „The material he had in the *Liber de morte* was certainly different from his historical narrative, yet it is possible that he may have intended the *Liber de morte* either as a companion or as a sequel to the

szöveg nyelvezete, stílusa nagyfokú hasonlóságot mutat. Lellia Cracco Ruggini éppen ezért nyelvészeti szempontú elemzésnek vetette alá a két szöveget és végül arra a következtetésre jutott, hogy az archaizáló nyelvezettel rendelkező *Epitomé* és a *Liber de morte* egymástól független munka ugyan, de vélhetően ugyanabban a kulturális környezetben jöttek létre,²⁶ s elképzelhető, hogy még az összeállítójuk is azonos.²⁷ Cracco Ruggini adatait a mai napig senki sem vonta kétségbe.

Otto Wagner a *Metzi Epitomé* és a *Liber de morte* szövegének kiadása mellett kimutatta a szöveg tartalmi és nyelvezeti hasonlóságát Curtius Rufus, Diodóros, kisebb mértékben pedig Iustinus és Plutarchos munkájával. Didericus Volkmann és Otto Wagner kiadását, valamint a későbbi szövegjavítást célzó tanulmányok eredményeit felhasználva végül Peter Hermann Thomas készítette el az *Epitomé* kritikai kiadását, amely 1960-ban jelent meg a Bibliotheca Teubneriana sorozatában. Napjainkban a szöveg vizsgálatát célzó kutatások rendre Thomas kiadásán alapulnak.

A Metzi Epitomé forráshasználata

A munka háttérében álló forrás vagy források pontosabb meghatározása miatt a szöveget meglehetősen korán összevetették az Alexandrosról szóló történeti és regényes források párhuzamos beszámolóival. Az összevetést követően a kutatók kivétel nélkül arra a következtetésre jutottak, hogy a szöveg számos ponton egyezik az első generációs Alexandros-történetírő, vagyis Kleitarchost²⁸ forrásként használó, többnyire a *vulgata-hagyomány*, *Alexandros-vulgata* vagy csak egyszerűen a *vulgata* címkével ellátott szer-

history – which has precedents in classical historiography, like Arrian’s *History of the Successors* – or even as a continuation of his history.”

²⁶ RUGGINI 1961:316–357. Óvatosabb nézőpontot képvisel Richard STONEMAN (1999), *The Latin Alexander*. In Heinz HOFMANN (ed.), *Latin fiction. The Latin novel in context*. London–New York, Routledge. 141–157. 153.: „The stylistic arguments are insufficient to decide the matter since many of the points raised are common to other writings of this period also: the use of archaic and compound words, the form of adverbs in *-tim*, the absence of any kind of ‘Biblical’ Latin.”

²⁷ Vö. BAYNHAM 1995:73. 76.: „the same epitomator compiled both texts. Whether he intended to connect one to the other is indeterminate.” Romano és Baynham felhívja a figyelmet a két szöveg közötti számos nyelvi és stilisztikai azonosságra, hasonlóságra, vö. ROMANO 1973:74.; BAYNHAM 1995:73–75.

²⁸ Kleitarchos vélhetően Kr. e. 309 és Kr. e. 306 között írt egy Alexandrosról szóló történeti munkát, amelyet előszeretettel bíráltak túlzóan patetikus, bombasztikus és szenzációhajhász mivolta miatt. A kritika ellenére a munka rendkívül olvasott és népszerű volt az antikvitásban, vö. Paul PÉDECH (1984), *Historiens Compagnons d’Alexandre. Callisthène, Onésicrite, Néarque, Ptolémée, Aristobule*. Paris, Les Belles Lettres. 8–9.; ZAMBRINI 2007:212. A munka létrejöttét újabban a III. század közepére datálják, vö. NAWOTKA 2017:20. Parker cikkére hivatkozva 2009, 28–55.

zők,²⁹ így Diodóros,³⁰ Curtius Rufus,³¹ Iustinus,³² kisebb mértékben pedig Plutarchos³³ beszámolóival. A szöveg néhány részletében azonban Arrhianos³⁴ történeti, sőt még Pseudo-Kallisthenés regényesebb, *Historia Alexandri Magni* című munkájával³⁵ is hasonlóságot mutat. Kleitarchos mellett kiegészítő forrás használatát is felvetették a kutatók, akit előszeretettel azonosítottak ugyancsak első generációs Alexandros-történetírókkal, úgymint Aristobulossal,³⁶ esetleg Onésikritossal,³⁷ vagy akár egy későbbi forrással, Timagenésszel.^{38,39}

²⁹ Edward SCHWARTZ (1905), Diodorus. *RE* 5. 682–683.; Felix JACOBY (1921), Kleitarchos 2. *RE* 11,1. 622–654. A terminus használata ellen van: William Woodthorpe TARN (1948), *Alexander the Great*. Vol. 2. Cambridge, Cambridge University Press. 132. Vö. még: Nicholas Geoffrey Lemprière HAMMOND, *Three Historians of Alexander the Great. The so-called Vulgate authors, Diodorus, Justin and Curtius*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983. 1–5. 166. Hammond nézete ellen van: Waldemar HECKEL (1994), Notes on Q. Curtius Rufus' *History of Alexander*, *Acta Classica*, 37. 67–78. 67.; Albert Brian BOSWORTH (2000a), Introduction. In Albert Brian BOSWORTH and Elizabeth BAYNHAM, ed. (2000a), *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford–New York, Oxford University Press. 1–22. 6. 16. láb.

³⁰ Diodóros a Kr. e. I. század második felében írta *Bibliothéké Historiké* című munkáját. Alexandros életét és tetteit a világtörténet XVII. könyve tartalmazza.

³¹ Curtius Rufus *Historiae Alexandri Magni Macedonis* című munkájának keletkezési időpontja vitatott, tevékenységét Augustus principátusának korai szakaszától (Kr. e. 25–23) egészen a Kr. u. IV. századig szinte mindenhová datálták. A szakirodalom manapság leginkább két uralkodó, Claudius (Kr. u. 41–54) és Vespasianus kora (Kr. u. 69–70) között kezdi.

³² Marcus Iunianus Iustinus Kr. u. 200 körül készíthette el kivonatát az Augustus korában tevékenykedő Pompeius Trogus történeti munkájából. Az Alexandrosra vonatkozó adatokat a XI. és a XII. könyv tartalmazza.

³³ Plutarchos *Iulius Caesar-életrajzával* párba állított *Alexandros-életrajza* vélhetően Kr. u. 110 és 115 között keletkezett.

³⁴ Arrhianos *Anabasis Alexandru* címen ismert, hét könyvből álló, Xenophón mintáját követő munkája a Kr. u. II. században keletkezett. Pontos datálása vitatott, úgy tűnik, hogy a munka később született, mint Plutarchos *Alexandros-életrajza*.

³⁵ A szakirodalom általában *Alexandros-regény* címmel hivatkozik rá. A munkában található egyiptomi utalások miatt a szerző egy Alexandriában élt művelt görög (vagy egy hellénizált egyiptomi) lehetett. A munka létrejöttének pontos időpontja vitatott. Erről bővebben újabban, NAWOTKA 2017:1–5., különösen 5.: „The date of composition in the mid-third c. AD, therefore, falls within the period of the renaissance of Alexandria as an intellectual centre, both on the pagan and on the increasingly influential Christian side championed by Clement of Alexandria and Origen and their pupils.”

³⁶ Vö. BAYNHAM 1995:66. Az ortodox kronológia szerint Aristobulos (*FGrH* 139) munkája Kassandros halála (Kr. e. 298) utáni időpontra datálható. Vö. ZAMBRINI 2007:212.

³⁷ Az ortodox kronológia szerint Onésikritos (*FGrH* 134) munkája valamikor Alexandros halála és Kr. e. 310 közötti időpontra datálható, valószínűbb azonban a korábbi dátum. Vö. ZAMBRINI 2007:212.

³⁸ Az alexandriai Timagenés (*FGrH* 88) szolgaként került Rómába Kr. e. 55-ben, s barátságban állt Asinius Pollióval. *Peri Basileón* című történeti munkája a legkorábbi időktől Iulius Caesar koráig mutatja be az eseményeket.

³⁹ Az *Epitomé* forráshasználatáról bővebben és részletesebben: Wagner úgy vélte, hogy a *Metzi Epitomé* jóval szorosabb kapcsolatban áll Curtius Rufus és Diodóros, mint Iustinus és

Friedrich Pfister úgy gondolta, hogy az *Epitomé* szerzője közvetlenül Curtius Rufus latin nyelvű *Historiae Alexandri Magni Macedonis* című, 10 könyvből álló történeti monográfiájának megfelelő részeit kivonatolta.⁴⁰ Ha azonban a két szerző leírását összevetjük, a történetvezetés hasonlósága ellenére számos eltérést tapasztalunk, különbözik a szóhasználat, a terminológia.⁴¹ A Curtius Rufustól való közvetlen függés így szinte teljes bizonyossággal kizárható.⁴² Az egyezést ugyanakkor magyarázná, amennyiben feltételezzük, hogy Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* összeállítója azonos forrást használt, ez a forrás pedig lehetett akár Kleitarchos is.⁴³ Bizonytalan-ná teheti ezt a feltevést, hogy a munkában nem találunk utalást Kleitarchos kedvelt témáira, úgymint a szerencse váratlan fordulatára vagy Alexandros erkölcsi hanyatlására, morális dekadenciájára. Az, hogy e két téma nem szerepel az *Epitomé* szövegében, még nem jelenti feltétlenül azt, hogy a készítő más forrásból, forrásokból kölcsönözte adatait. Elképzelhető, hogy ezek a témák a kivonatoló szelekciós elvének estek áldozatául. Az a tény, hogy a kivonatoló egyes epizódok megszerkesztésekor kedvét lelta a szenzáció,⁴⁴ vagy éppen a dramatikus történetek ábrázolásában, tükrözhetné akár Kleitarchos bombasztikus, szenzációhajhász stílusát is.

Az *Epitomé* szövegében számos olyan adat is megjelenik, amely nem található meg ilyen formában egyetlen más Alexandrosról szóló történeti forrásban sem. Az eltérések némelyike hibának, tévedésnek tekinthető, néhány

Plutarchos munkájával. Hozzáfűzi még, hogy *quibusdam eum locis plura quam Curtium et ceteros praebuisse aliis quamvis paucis cum Arriano consensisse*. Vö. WAGNER 1900:95. Landgraf, miután felismerte a szöveg nyelvi egyezését Sisenna munkájával és a *Bellum Africanum* (Sallustiusal is), arra a következtetésre jutott, hogy az *Epitomé* szerzője egy Alexandros történetíró munkájának latin nyelvű átdolgozását kivonatolta. Landgraf nézete szerint ez a történetíró Timagenés, amelyet az összeállító Kleitarchos munkájával egészíthetett ki. Landgraf úgy véli továbbá, hogy az *Epitomé* összeállítója Asinius Pollio köréhez tartozhatott, vö. LANDGRAF 1901a: 252–254., 1901b:410–414. Merkelbach cáfolta Landgraf nézetét, mármint, hogy Timagenés lenne a forrás, azon az alapon, hogy ebben az esetben érthetetlen lenne, miért nem említi az *Epitomé* szövege Ptolemaios részvételét és szerepét a mallosok városának ostrománál. Timagenés szövegében ugyanis szerepelt Ptolemaios ebben az epizódban, vö. MERKELBACH 1977:161. 2. láb.

⁴⁰ PFISTER 1976:28. Ellene: MERKELBACH 1977:161. 2. láb.

⁴¹ Romano úgy vélte, hogy a *Metzi Epitomé* összeállítója figyelembe vette Curtius Rufus munkáját, annak stilisztikáját és tartalmát, még akkor is, ha bizonyos esetekben azt más források beszámolójával keverte, vö. ROMANO 1973:70–71. Vö. még: M. Jean-Pierre CALLU, *Julius Valère. Roman d'Alexandre*. Turnhout, Brepols Publishers, 2010. (Recherches sur les Rhétoriques Religieuses 12.) 319.

⁴² Hasonló nézeten: MERKELBACH 1954:161. 2. láb.; RUGGINI 1961:289.; BAYNHAM 1995:64.

⁴³ Vö. újabban: BAYNHAM 1995:64.; STONEMAN 1999:153.; NAWOTKA 2017:20.

⁴⁴ STONEMAN 1999:153.: „The author probably went back to Clitarchus for his material, for he emphasizes a number of the sensational aspects of Alexander's expedition (the story of Spitamenes, the dogs which fight lions) as Clitarchus is known to have done.”

esetben azonban elképzelhető, hogy hiteles és valós adatot rögzít.⁴⁵ Ha egy adatot csak a *Metzi Epitomé* beszámolója említ, akkor azt nem kell feltétlenül valótlannak tekinteni. A többi forrás hallgatása ugyanis könnyedén magyarázható. Elképzelhető, hogy ezek az információk nem illettek írói célkitűzésükhöz, mint ahogyan az is, hogy célközönségük szempontjából egyszerűen érdektelennek tartották ezek megörökítését.⁴⁶

A forráshasználat kérdésére vonatkozóan összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a kivonatoló fő forrása egy első generációs történetíró, a stílus és a tartalom miatt vélhetően Kleitarchos lehetett. Írói célkitűzésének megfelelően Kleitarchos anyagát más források beszámolóival egészíthette ki. A szövegben felbukkanó egyediségek tekinthetők a kivonatoló sajátos újításainak, valószínűbb azonban, hogy ő volt az egyetlen olyan szerző, aki ezeket az adatokat megörökítésre érdemesnek gondolhatta. Ha az *Epitomé* forrásait jól ítéljük meg, úgy ez a kivonat – töredékessége ellenére – fontos szerepet játszhatott az Alexandros korabeli görög nyelvű hagyomány átmentésében.

A három beszúrás (interpoláció)

A történeti forrásokra visszavezethető adatok, információk mellett a szövegben szerepel három olyan, bizonyosan a mű összeállítójától származó hosszabb beszúrás, amely idegen a mű szerkezetétől, s fiktív adatokat szolgál-

⁴⁵ Geissendörfer a három interpoláción kívül hat egyedülálló információt talált a *Metzi Epitomé* szövegében, amelyek a következők: 1. Póros megkorbácsolja Alexandros követét, Kleocharést (*Epit. Mett.* 56.) – Geissendörfer az információ forrását Megasthenésszel azonosítja. 2. Bukephala város alapítása a Hydaspés keleti partján (*Epit. Mett.* 62.) – helyes információ; 3. Alexandros országába invitálja a legyőzött Pórost (*Epit. Mett.* 64.) – ez vélhetően az összeállító ötlete lehetett, Geissendörfer a történet forrását Megasthenésszel azonosítja. 4. Alexandros Rhózanétól született gyermekének halála a Hydaspés folyónál (*Epit. Mett.* 70.) – ez az adat vélhetően hiteles, vö. Helmut BERVE (1926), *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*. Band 2. Munich, C. H. Beck. II. 347. Nr. 688.; John R. HAMILTON (1969), *Plutarch Alexander: A commentary*. Oxford, Clarendon Press. 129.; BAYNHAM 1995:70.; BOSWORTH 2000a:11.; STONEMAN 2011:12–13. 5. Sambos, a mallosok vezetője úgy megsérül, hogy nem tud tovább menni (*Epit. Mett.* 75.) – vélhetően hiteltelen információ, két esemény összevonásából keletkezhetett. Geissendörfer vélekedése szerint a forrás Aristobulos lehet. 6. Alexandros a megmaradt mallosoknak azt az utasítást adja, hogy továbbra is a királyuknak engedelmeskedjenek (*Epit. Mett.* 78.) – ez valójában nem egyedülálló információ, de bizonyosan téves. Vö. Dieter GEISSENDÖRFER (1967), *Die Quellen der Metzger Epitome, Philologus: Zeitschrift für antike Literatur und ihre Rezeption*, 111. 258–266. Ezt a listát Baynham kiegészíti, vagyis ugyancsak egyedülálló információ Amminais karakterének az említése (*Epit. Mett.* 39.), vö. BAYNHAM 1995:67.

⁴⁶ Bosworth nézete szerint a gyermek elhalálzására vonatkozó adat nem lehet a *Metzi Epitomé* összeállítójának az ötlete, benne lehetett a követett forrás beszámolójában, Diodóros és Curtius azonban mellőzhette ennek az információnak a megörökítését, vö. BOSWORTH 2000a:12.

tató tartalma, műfaji jellegzetessége (levél- és a dialógusforma) miatt, inkább Pseudo-Kallisthenés munkájával mutat hasonlóságot:⁴⁷

1. *Az indiai király, Póros provokatív levele Alexandrosnak*
(*Epit. Mett.* 56–57.)

(56.) Simul et epistulam conscriptam tradidit hoc exemplo: „Rex Indorum Porus Alexandro dicit: Quisquis es – nam te audio Macedonem esse – procul, opinor, abesse satius est et ad tuas misérias spectare, non alteri invidere.” (57.) Porus ad hoc tempus invictus dicitur. Dareius me non commovet. proinde, stulte, noli imperare. sed infer modo hostilem pedem in meum agrum et cognosces me Indorum regem esse, mihi autem dominum neminem nisi Iovem. et per ignem magnum rectorem caeli Porus iurat: si quem tuorum in meo agro deprehendero, eius sanguine meam hastam cruentabo ac tua bona servis meis dividam; nam mihi divitiae supersunt. unum id, quod iubes, faciam: ut tibi armatus <in> confiniis praesto sim.”

2. *Az indiai filozófusok provokatív levele Alexandrosnak*
(*Epit. Mett.* 71–74.)

(71.) Interim Indorum philosophi, qui in his regionibus habitabant, qui amiculo duplici contenti reliquo vestitu carebant, litteras Alexandro hoc exemplo miserunt: (72.) „Indorum philosophi Alexandro Macedoni. Auditum est te ab amicis induci, nostris ut regionibus bellum inferas nobisque uti manus adferas; quibus nostrae modus vitae ne in somnum quidem venit umquam. quibus si oboedieris, corpora modo nostra loco movebis, amicos quidem neque deduces neque invites facere quicquam coges vi maxima, <...>. superamus humanis <corporibus> ignem. (73.) super <hunc> nosmet incedimus et corporis nostri partes † si partim † movemus. <...> quorum per terram est potestas <...>. quod vero divinitus tributum est, id potissimum in manu deorum erit. nos, quae cara atque utilia in vita esse putamus, ea damus operam ut cognoscamus, hisque gratis abutimur, quae ceteri possident. quae cum <alii> impensa consequi nequiverint, nos laudant libenter. (74.) neque nos Graecorum philosophorum, modo qui verbis valent, sumus similes apud nos digna verba factis, <facta> similia verbis existunt. itaque maximum pretium accipimus, quod veritatem ac libertatem habemus antiquissimam. noli igitur studere vim adhibere his, quibus invites adimere nihil potes. haec si contra tendes, iniustus atque alienus virtute videbere, quam viri boni colunt studiose.”

⁴⁷ Vö. RUGGINI 1961:315.

3. *Alexandros és az indiai filozófusok* (Indi philosophi) *beszélgetése*
(*Epit. Mett.* 78–84.)

(78.) ...Tum philosophos, qui in oppido erant deprehensi numero X, hosce adortus sic est: „quandoquidem, Indi Philosophi, vos hostes nobis esse declaravistis, <...> melius est enim animadvertere, quae dicam. unumquemque vestrum quod interrogavero, ad id respondeat. <...> ceteri moriantur.” (79.) deinde princeps eorum petiit, ut unicuique eorum <rationem ad> responsum addere liceret. id Alexander permisit. ut eorum principem eum <...> interrogavit.

- I. Alexander dixit, utrum mortuorum an vivorum numerus esset maior. Indus respondit: „vivorum. nam, „inquit, „illis, qui nulli sunt, nullus numerus potest esse.”
- II. Alexander dixit, marinae an terrenaestiae plures essent. Indus respondit: „<terrenaestiae. nam> in terra,” inquit, „ipsum mare continetur.”
- III. Alexander dixit: „quae bestiarum sapientissima est?” Indus respondit: „ea,” inquit „<quam nemo> hominum quae sit novit.”
- IV. (80.) Alexander dixit: „quam ob causam Sambo regi consilium dedistis, ut mecum bellum gereret?” Indus respondit: „ut,” inquit, „aut honeste viveret aut honeste moreretur.”
- V. Alexander dixit: „utrum nox an dies prior natus?” Indus respondit uno die prius noctem quam diem natam.
- VI. (81.) Deinde cum Alexander dubitaret, quid interrogaret, animadvertit Indus et ait: „dubitationem interrogandi dubitatio solet respondendi sequi.” Alexander dixit: „quid homo debet facere, ut omnibus iocundus sit?” Indus respondit: „si,” inquit, „cum potentissimus erit, dabit operam, ne acerbus esse videatur.”
- VII. Alexander dixit, quo pacto ipse homo deus posset existimari. Indus respondit: „si,” inquit, „quod mortalium facere nemo potest, fecerit.”
- VIII. Alexander dixit, utrum plus mors an vita valeret. Indus respondit: „vita,” inquit, „ideo, quod vita ex nullis, ut sint, facit; mors autem ex his, qui sunt, ut nulli sint, efficit.”
- IX. (82.) Alexander dixit: „quandiu utile est homini vivere?” Indus respondit: „adeo,” inquit, „dum ipse intellegit sibi utilio rem mortem esse quam vitam.”
- X. Deinde Alexander, [cum nollet suo iudicio quemquam perire] reliquus qui erat, eum interrogavit, quis eorum, qui dixerant, videretur deterrime respondisse. simul interdixit, ne quid gratiae causa iudicaret.
(83.) Et ille, cum nollet suo iudicio quemquam perire, dixit alium alio deterrius respondisse. Alexander dixit: „videlicet,” inquit, „omnes emori amini et tu princeps, qui tam male iudicasti „Indorum princeps: „at,” inquit, „Alexander, non est regium mentiri, tu dixisti: quem de vobis iudicare iussero, si recte iudicavit, eum missum faciam <...>. non igitur falsum, sed verum iudicavi. <...> non est enim aequum aliquem meo iudicio damnari. <...> neminem igitur nostrum ex tuo praescripto perire convenit. nam <...> ne iniuria interficiamur, non nobis, sed tibi est praevidendum.”

A két levél ilyen formában nem található meg a történeti forrásokban, szerepel ugyanakkor Pseudo-Kallisthenés munkájában, s számos más forrásban is. Ha azonban a fennmaradt beszámolókat összevetjük, azok jelentősen eltérnek tartalmukban, így kizárhatóvá, vagy legalábbis megkérdőjelezhetővé válik az egymástól való kölcsönös függés, a közös forrás használata azonban semmiképpen sem. A levelek eredeti forrásának meghatározása (levélregény⁴⁸ vagy különálló darabok valódi és fiktív levélgyűjteményekből) régóta vita tárgyát képezi, s tulajdonképpen ez a probléma máig sem tisztázott.⁴⁹ Talán ebben az esetben nem is arra a kérdésre kell válaszolni, hogy vajon mely forrásra vezethető vissza az *Epitoméban*, s a többi forrásban is szereplő egyik vagy másik levél, hanem inkább arra, hogy miért döntött az összeállító a levelek megtartása mellett, s hogyan integrálta a levélformát a történeti események rövid és tömör elbeszélését nyújtó munkájába. A levelek kontextusba helyezése során az összeállító a párhuzamos cselekményvezetés kialakítására törekedhetett. A provokatív hangvételű, utolsó soraikban fenyegetést, a filozófusok esetében inkább tanácsot megfogalmazó levelek mind a két esetben célt érnek, s méltán váltják ki Alexandros neheztelését, dühét.⁵⁰ Az összeállító kiválóan érzékelteti a makedón uralkodó haragját, a levelek címzettje ugyanis a kapcsolatot megszakítja azzal, hogy a leveleket válasz nélkül hagyja.⁵¹ Nem is következhet más, mint öszszecsapás. A szövegben a levelek szerepeltetését egy-egy ütközet jelentősen megrövidített, zavaros leírása követi.⁵² Végül a jelenet elérkezik csúcspontjához, a győztes és a legyőzött közötti személyes találkozáshoz. A találkozás során a makedón uralkodó megenyhül,⁵³ s végül a *clementia*, a *moderatio*, s a *benignitas* erényét gyakorolva szabadon engedi, s meg is jutalmazza legyőzött ellenfeleit.⁵⁴ A Jacqueline Arthur-Montagne által alkalmazott ti-

⁴⁸ MERKELBACH 1977:48–55.

⁴⁹ A témáról újabban: BAYNHAM 1995:60–77.; Richard STONEMAN (2007), a cura di, *Il Romanzo di Alessandro*. Vol. 1. Tristano Gargiulo, trad. Milan, Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori Editore., különösen XLIV–XLV.; NAWOTKA 2017., különösen 24.

⁵⁰ Póros levelét követően: *Epit. Mett.* 58.: „Hac epistula perlecta incensus Alexander dicit...”; az indiai filozófusok levelét követően: *Epit. Mett.* 75.: „His litteris commotus Alexander exercitum ad eas regiones ducere intendit...”

⁵¹ A válasz nélkül hagyott levél jelentőségéről, vö. Patricia A. ROSENMEYER (2001), *Ancient Epistolary Fictions: The Letter in Greek Literature*. Cambridge–New York, Cambridge University Press. 182–183.: „We should keep in mind that refusing to write is also an act of power and domination, a way to cut off all ties before the inevitable end...”

⁵² Csata a Hydaspésnél (*Epit. Mett.* 58–60.); a mallosok városának ostroma (*Epit. Mett.* 75–78.).

⁵³ Személyes találkozás Pórosszal (*Epit. Mett.* 61.); személyes találkozás az indiai filozófusokkal (*Epit. Mett.* 78–84.).

⁵⁴ *Epit. Mett.* 61.: „nam non modo ei suum regnum reddidit, sed et alias quoque finiumque regiones eius regno attribuit.”; *Epit. Mett.* 84.: „Hos ubi Alexander audivit, sapientes esse existimans vestimenta dari ac missos fieri iussit.”

pológia szerint mind a két levél az „*ethopoetic letters*” kategóriájába sorolható, abból kiindulva, hogy a levélforma eredetileg az *éthopoiia* retorikai gyakorlatából fejlődött ki, ahol a képzésben résztvevő tanulók fiktív vagy irodalmi, történeti személyiségek stílusában írtak vagy adtak elő beszédeket megragadva a személy egyedi sajátosságait, jellemvonásait. Jóllehet később a levél, pontosabban a fiktív levél önálló műfajjá fejlődött, mindemellett azonban továbbra is szerepelhetett számos más műfaj díszítőelemeként.⁵⁵ A *Metzi Epitomé*ban szereplő levelek koholmányok, nem is nyújtják a hitelesség illúzióját. Az összeállító által írt, pontosabban a forrásában talált anyagot átírt, retorikai alakzatokkal ellátott levélben nem szerepelnek a szokványos levélformulák (köszöntés, búcsúzás), nem található utalás a szereplők közötti korábbi levélváltásra, s a küldő nem kér és nem is vár választ levele címzettjétől.⁵⁶ A levél összeállítójának nem is az volt a szándéka, hogy egy fiktív levelet hitelesnek tüntessen fel, hanem az, hogy a levélforma alkalmazásán keresztül mutassa be a levél küldőjét, küldőit, azok élet- és gondolkodásmódját; vagyis saját környezetükben *expressis verbis* ábrázolja szereplői identitásának meghatározó jegyeit.

A *Metzi Epitomé*ban is szereplő, Póros karakterét bemutató levél⁵⁷ kitűnik arroganciájával. Póros magát az indiaiak királyának nevezi, Alexandros hivatalos megszólításától (*rex*) azonban eltekint. A levél a barbár *hybris* példája, erő- és hatalomdemonstráció egyben. Póros tehát kérkedik legyőzhetetlenségével, mérhetetlen gazdagságával, s azzal, hogy egyetlen más urat sem ismer el Iupiteren kívül. A levél tartalmának ismeretében kétség sem férhet ahhoz, hogy a makedón uralkodóval való összeütközés során ki lesz a győztes fél: a civilizált makedón Alexandros vagy a döllyfős indiai Póros. Azzal, hogy az összeállító a levelet közvetlen Alexandros és Póros összeütközésére elhelyezte, előkészítette a két fél katonai összeütközését, megalapozta Alexandros támadásának indítékait, s egyben ábrázolta Póros karakterének egyedi, fennhéjázó vonásait. A levélforma megtartása és átdolgozása kiváló lehetőséget nyújtott az Alexandros és Póros jellemében megnyilvánuló különbségek hangsúlyozására. A *Metzi Epitomé* szövegében a Póros

⁵⁵ Erről bővebben: ROSENMEYER 2001:255–263; Jacqueline ARTHUR-MONTAGNE (2014), Persuasion, Emotion, and the Letters of the Alexander Romance, *Ancient Narrative*, 11. 159–189. 170.

⁵⁶ Arthur-Montagne ezeket a kritériumokat alkalmazza a hivatalos levél esetében, vö. ARTHUR-MONTAGNE 2014:160–170.

⁵⁷ A Póros levél forrásaihoz, vö. THOMAS 1960:17.: Curt. VIII 13,2 It. Al. 49. epistulam magna parte differentem praebet Ps.-Call. III 2 Leo p. 103, 11 sqq. (Pf.) Val. III 3, p. 113, 6sq. (Kübl.) Val. epit. p. 52,9sq. (Zach.) Arm.σιβ' Syr. p. 157 (Ry.) I. Aeth. II p. 114–116 (Bu.) epistulam Graece praebet pap. Hamb. 129, 79–105.

történet kapcsán szerepel egy sajátos, egyedülálló információ.⁵⁸ Alexandros követ útján már korábban felkereste Pórost azzal a céllal, hogy az indiai királyt adófizetésre kötelezze, továbbá, hogy személyes találkozó céljából Pórost királysága határához rendelje. Ugyan Curtius Rufus is közli a követségre vonatkozó adatot, a követ nevét (ugyancsak Kleocharés), s a követség célját is,⁵⁹ az a megjegyzés azonban, hogy Póros rosszul bánt Alexandros követével, Kleocharésszal, egyedül a *Metzi Epitomé* beszámolójában szerepel. A korbácsolásra vonatkozó adatot a kutatók általában valótlannak tekintik,⁶⁰ nem figyelnek fel azonban a Kleocharésszal szembeni kegyetlen bánásmód narratív funkciójára. A levéllel együtt ennek az adatnak a szerepeltetése Póros barbár mivoltával harmonizáló kíméletlenségét, kegyetlenségét illusztrálhatja. Az összeállító vélhetően ellentétpárokban gondolkodhatott, így Póros barbár fennhéjázásával és kegyetlenségével a civilizált Alexandros legyőzöttekkel szembeni kegyes bánásmódját állíthatta szembe, aki a döntő összecsapást követően még gögös ellenfelével is királyhoz méltó módon bánik: visszahelyezi őt korábbi rangjába, s még újabb területeket is uralma alá rendel. A korabeli olvasó számára jól ismert történet lehetett ez, hiszen a történeti források a *Metzi Epitomé* beszámolójához hasonlóan ábrázolták Alexandros uralkodói erényének, a vad és kegyetlen cselekedeteknek gátat szabó *philantropiájának*, *humanitasának*, *s ennek a fogalmába beletartozó egyik fő erénynek a clementiának* Pórosszal szemben megnyilvánuló gyakorlati alkalmazását.⁶¹ A levél narratív funkciója tehát kettős: az összecsapás előtt bemutatja Póros jellemét, vagyis a szükség-szerű bukásához vezető arroganciáját és kevélységét, s egyben eszközként szolgál Alexandros uralkodói erényének ábrázolásához, nagylelkiségének és kegyességének bemutatásához.

A több helyen hiányos és töredékes indiai filozófusok levele⁶² a Póroslevélhez hasonlóan mellőzi Alexandros hivatalos megszólítását. Ez a kiha-

⁵⁸ További, vélhetően a kivonatolótól származó hozzátelemek: „quod vero divinitus tributum est, id potissimum in usum deorum est. valamint mihi autem dominum neminem nisi lovem, et per ignem magnum rectorem caeli Porus iurat.” Vö. ROMANO 1973:73–74.

⁵⁹ Vö. CURTIUS RUFUS, VIII.13.2.: „Porum quoque nominis sui fama ratus ad deditonem posse conpelli misit ad eum Cleocharen, qui denuntiaret ei ut stipendium penderet et in primo suorum finium aditu occurreret regi.”

⁶⁰ BERVE 1926:214. Nr. 436.; Waldemar HECKEL (2006), *Who's Who in the Age of Alexander the Great*. Oxford–Malden, Blackwell Publishing. 88.

⁶¹ Póros személyével kapcsolatosan: PLUTARCHOS, *Alex.* 60.14., *Mor.* 181E, 332E, 458B; ARRHIANOS, *An.* V.19.2.; THEMISTIUS, *Or.* 7.88D–7.89B. CURTIUS RUFUS (VIII.14.41–46., különösen VIII.14.44.) retorikai eszközök alkalmazásával jelentősen átdolgozza a jelenetet, vö. Albert Brian BOSWORTH (1995), *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander*. Volume 2. Oxford, Clarendon Press. 309.

⁶² Az indiai filozófusok levelének forrásaihoz, vö. THOMAS 1960:23–24.: PHILO AL. qu. omn. prob. lib. § 96 (vol. VI p. 27, 7–28, 4 ed. Cohn-Reiter) epistulam similem praebet (brevius Clem.

gyás tökéletesen összhangba hozható a görög és római irodalom indiai filozófusokról közvetített képével, marginális társadalmi helyzetével. Ők azok, akik aszkézist gyakorolva teljes mértékben elhatárolódnak a politikától és a háborús ügyektől. A többes szám első személyben írt levél a bölcsek emberi mértékét meghaladó jellegzetességeit hangsúlyozza. Mit sem törődnek az anyagi javakkal, szabadok, s csupán az isteni bölcsesség iránt elkötelezettek.⁶³ Öntudatosan sorolják erényeiket, bölcsességüket, s identitásuk szerkesztésére, hogy elhatárolják magukat a *csak a szavaknak értéket tulajdonító* görög filozófusoktól. Jóval kiválóbbnak, s ősbibbnek tüntetik fel saját bölcsességüket, mivel ők *nem csupán a szavaknak, hanem a szavakhoz méltó tetteknek, s a tettekhez méltó szavaknak tulajdonítanak jelentőséget*. E gondolat mögött nem nehéz filozófiai „iskolák” etikai nézeteit felismerni, mégis érdekesebb lehet mindezt inkább a retorika hatásának tulajdonítani. A levél végére illesztett morális üzenetet (*haec si contra tendes, iniustus atque alienus virtute videbere, quam viri boni colunt studiose*) megfogalmazó tanács célja egyértelmű: éles kontrasztot alkot a háborúra vágyódó Alexandros és a békeszerető, anyagi javakat elutasító filozófusok között.⁶⁴ A levél megfogalmazója egy, csak a *Metzi Epitomé* szövegében megjelenő morális üzenetet rejt tehát a sorok közé: ha Alexandros a figyelmeztetés ellenére mégis a háború mellett dönt, akkor az erkölcsi értelemben kiváló férfi gyakorlatával ellentétesen, vagyis az erény ellenében cselekszik, s így jogtalanságot követ el. A levél beillesztésének oka világos: egyszerre szolgálhatta az indiai filozófusok élet- és gondolkodásmódjának saját szavaikkal és saját környezetükben történő megismertetését, s egyben kiváló felvezetése az uralkodó és a filozófusok személyes találkozásának,⁶⁵ találós kérdések, rejtvények formájában elhangzó beszélgetésének.

Al. Strom. IV. VII 50, 1, p. 271 ed. Stählin). Epistula similis etiam exstat inter epistulas S. Ambrosii, XXXVII (11), 34/35, Migne PL XVI col. 1139 (etiam in editione Philonis, quam confecerunt Cohn et Reiter, vol. VI p. 27 in apparatu). Epistulam maxima parte differentem praebent Ps.-Call. III 5, 2 Ps.-Call. III 12 = PALLAD. Περὶ τῶν τῆς Ἰνδικῆς ἔθνων ... p. 106 (Muell.) Arm. σκβ' Val. III 10 p. 120, 6 sqq. (Kübl.) Leo p. 106, 19 sqq. (Pf.) Syr. p. 164/5 (Ry.) I. Aeth. II p. 127–130 (Bu.) Hebr. II p. 421 (Bu.).

⁶³ ARTHUR-MONTAGNE 2014:173. Vö. még: Daniel S. RICHTER (2011), *Cosmopolis. Imagining Community in Late Classical Athens and the Early Roman Empire*. Oxford–New York, Oxford University Press. 204.

⁶⁴ Hasonló következésre jut az *Alexandros-regényben* szereplő levél kapcsán Arthur-Montagne, vö. ARTHUR-MONTAGNE 2014:173.

⁶⁵ A forrásokban kétféle verziója szerepel a találkozásnak: 1. verzió: Alexandros parancsára Onésikritos keresi fel a bölcseket, s beszélget többek között Kalanosszal (vö. BERVE 1926:187–188. Nr. 396.; HECKEL 2006:74.) és Mandanisszal, Dandamisszal vagy Dindimusszal (vö. BERVE 1926:116. Nr. 243.; HECKEL 2006:102.) (források: STRABÓN, *Chr.* XV.1.61–66. «Strabón név szerint említ a történet kapcsán első generációs történétírókat, úgymint Aristobulost, Onésikritost és Nearchost»; PLUTARCHOS, *Alex.* 65.; ARRHIANOS, *An.* VII.1.5–6.); 2. verzió: Alexandros személyesen találkozik a névtelen bölcsekkel, s kérdéseket intéz hozzájuk. A két verzió a makedón

A dialógus hatféle verzióban⁶⁶ szerepel forrásainkban. A feltett kérdések, s a kérdésekre adott válaszok kisebb eltérésekkel ugyan, de lényegükben megegyeznek.⁶⁷ A szakirodalom által „*riddle-dialogue*”-ként⁶⁸ emlegetett történet kerete, hogy Alexandros lázítás miatti büntetésként intéz változatos tematikájú (ál-)filozófiai, morális, teológiai, valamint Alexandros aktuális helyzetére vonatkozó kérdéseket az indiai bölcsekhez azzal a kikötéssel, hogy a legrosszabb választ adó hal meg közülük elsőként. A dialógus hátterében sokáig egy kynikus traktátust, *diatribét* feltételeztek forrásként,⁶⁹ a kérdés-felelet forma, a döntőbírónak kijelölt filozófus utolsó, szócсарaró feleletében elhangzó *hazug-paradoxon*⁷⁰ alkalmazása miatt, továbbá, mivel az egész epizód Alexandrost kegyetlen uralkodóként mutatja be. A dialógust így a „*tyrannos és bölcс*” (hatalom *versus* bölcsesség) találkozásának toposzával hozták kapcsolatba a történet sémája alapján: egy beszélgetést követően a hatalmas uralkodó alulmarad a szabadon és nyíltan szóló, vagyis a *παρησιá*-t alkalmazó bölccsel szemben. A szövegben szereplő *amiculus duplex*, megféleltetve a kynikus bölcsek *τριβων* nevű viseletével, további érv volt a történet kynikus eredete mellett,⁷¹ csakúgy, mint az elhangzó kérdések és válaszok némelyike: a létezés (1. kérdés), a *φιλαθρωπία* (6. kérdés),

hadjárat két különböző – vélhetően történeti – eseményét, s az indiai bölcsek két különböző csoportját mutatja be, vö. Nathan POWERS (1998), Onesicritus, Naked Wise Men, and the Cynics' Alexander, *Syllecta Classica*, 9. 70–85.; Philip R. BOSMAN (2010), The Gymnosophist Riddle Contest (Berol. P. 13044): A Cynic Text? *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 50. 175–192. 176.

⁶⁶ *Papyrus Berolinensis* 13044 (kb. Kr. e. 100.); PLUTARCHOS, *Alex.* 64. (ettől függ CLEMENS ALEXANDRINUS, *Strom.* 6.4.38.); *Anecdota Graeca* I. 145–146.; PSEUDO-CALLISTHENÉS, *Historia Alexandri Magni* III. 5–6.; *Epit. Mett.* 78–84.; IULIUS VALERIUS III. 11. A források egymáshoz való viszonyáról újabban: BOSMAN 2010:175–192., különösen 179.

⁶⁷ Az *Alexandros-regény* és Iulius Valerius kérdései térnek el a többi verziótól, vö. Aleksandra SZALC (2011), Alexander's dialogue with Indian philosophers: riddle in Greek and Indian tradition, *Eos*, 98. 7–25.

⁶⁸ Szalc definíciója pontosabb a meghatározást illetően, vö. SZALC 2011:16.: „This dialogue can be treated as a classic example of a neck-riddle.” A történet sajátos vonásairól, úgymint *neck riddle* és hasonlóság a hazug paradoxonnal lásd BOSMAN 2010:180. 20. láb.

⁶⁹ A kynikus eredet vagy a kynikus szellemiségben történő későbbi átdolgozás mellett érvelő kutatók: U. WILCKEN (1923); T. S. BROWN (1949); J. R. HAMILTON (1969); R. STONEMAN (1994-es cikkében, később némileg revideálja nézeteit), vö. BOSMAN 2010:178. 15. láb. Újabban Philip R. Bosman összegzi tanulmányában a korábbi szakirodalom nézeteit a szövegke (elsősorban a *Papyrus Berolinensis* 13044) kynikus mivoltával (akár úgy, hogy ez már benne volt az eredeti forrásban, akár úgy, hogy ez az átdolgozás eredménye) kapcsolatosan azzal a céllal, hogy rendre cáfolja őket, vö. BOSMAN 2010:175–192.

⁷⁰ A paradoxonok alkalmazását a kynikusokon kívül még a megarai iskola is kedvelte, vö. Richard STONEMAN (2008), *Alexander the Great. A Life in Legend*. New York–London, Yale University Press. 94. A kérdés-felelet forma közkedvelt a kynikus, a pythagoreus, valamint a megarai filozófusoknál is, vö. Richard STONEMAN (1995), Naked Philosophers, *Journal of Hellenic Studies*, 115. 99–114.; SZALC 2011:17.

⁷¹ Ulrich Wilcken nézetét cáfolja: BOSMAN 2010:185–186.

az istenné válás (7. kérdés) témáját boncolgató kérdéseket és válaszokat, valamint a jelenet legvégén a *nem méltó a királyhoz, hogy hazudjon* mondatot próbálták kapcsolatba hozni a kynikus felfogással, magatartással, etikával. Mivel Plutarchos beszámolójából tudható, hogy az egyik Alexandros-történetíró, Onésikritos – a Sinópei Diogenés követője – beszámolt Alexandros indiai filozófusokkal, név szerint Kalanosszal és Dandamisszal való találkozásáról,⁷² így a kutatók e történet alapján előszeretettel következtettek arra, hogy a találós kérdések formájában ábrázolt beszélgetés is végső soron Onésikritos beszámolójára mehet vissza. Egyesek azt is tudni vélték, hogy Onésikritos célja egy ilyen párbeszéd kiötlésével, pontosabban átalakításával – hiszen lehetett történeti alapja a beszámolónak – az lehetett,⁷³ hogy az indiai filozófusok szájába adott válaszaik keresztül népszerűsítse Diogenés tanításait.⁷⁴ Azok, akik ezt a feltevést kritikával kezelik, úgy érvelnek, hogy az Alexandrosról közvetített negatív kép (Alexandros mint kegyetlen és brutális uralkodó) nehezen hozható összhangba az Alexandrost kedvező színben feltüntetni igyekvő Onésikritos ábrázolásmódjával.⁷⁵ Nincs azonban ellentmondás. A *Metzi Epitomé* leírásában a történet vége tulajdonképpen *happy end*, hiszen Alexandros – ígéretével ellentétben – egyetlen filozófust sem végeztet ki, s nem csupán elismeri bölcsességüket, valamint megkíméli életüket, hanem meg is jutalmazza őket. Mindez nehezen lenne összeegyeztethető egy kegyetlen és brutális *tyrannos* viselkedésével. Ha elfogadjuk, hogy a történet legvégén Alexandros valóban pozitív színben tűnik fel, akkor megszűnik az ellentmondás, s semmi sem mond ellent annak, hogy a forrást Onésikritossal azonosítsuk. Ezt a feltételezést azonban sem meggyőzően bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Újabban Aleksandra Szalc érvelt meggyőzően a kynikus eredet ellen úgy vélve, hogy a beszélgetés egyáltalán nem mutatja a kynikus *diatribé* irodalmi műfajának ismertetőjegyeit, vagyis szó sincs benne semmiféle tanításról, nincs egy jól megragadható beszédtema, s egyáltalán, ez a dialógus nem is tekinthető filozófiai vitának. A kynikus eredetet megkérdőjelezve, a „*riddle-dialogue*” forma ősbibb eredete mellett érvelt. Hangsúlyozta továbbá, hogy a kérdések és válaszok tartalma és jellege hasonlóságot mutat az indiai vallási, filozó-

⁷² Vö. STRABÓN, *Chr.* XV.1.63–65 (C715–716); PLUTARCHOS, *Alex.* 65.; ARRHIANOS, *An.* VII.2.2–4.

⁷³ A történet rendelkezhet történeti alappal, vö. SZALC 2011:14.: „Alexander’s meeting with the naked philosophers, is without any doubt, a historical fact. He certainly met them during his Indian campaign. He probably also spoke to them, with a help of interpreters.” Vö. még újabban: POWERS 1998:81.; Krzysztof NAWOTKA (2010), *Alexander the Great*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2010. 305.

⁷⁴ Ezt a nézőpontot képviselő kutatókhoz lásd Szalc és Nawotka adatait, vö. SZALC 2011:15–16.; NAWOTKA 2017:201.

⁷⁵ Vö. BOSMAN 2010:177. 11. láb.

fiai és irodalmi művek egynémelyikével.⁷⁶ Végül arra a következtetésre jutott, hogy a történet különféle verziói egyetlen, mára már elveszett Alexandros korabeli beszámolóra mehetnek vissza. Egy olyan munkára, amelynek szerzője jól ismerhette Indiát, s az indiai irodalmat is. Feltételezése szerint tehát indiai minta inspirálta az epizód létrejöttét, továbbá annak tartalmát, stílusát is. Szalc szerint ezzel a sajátos és idegen ábrázolási móddal a szerző az indiai civilizáció érzetét nyújthatta olvasóinak.⁷⁷ E nézőpontot továbbgondolva az Alexandros korabeli szerző – Szalc értelmezése alapján – egyfajta intellektuális játékra invitálhatta olvasóit a szövegben rejtőző indiai tartalom és forma felismerése céljából. Ennek a feltevésnek azonban csak akkor van létjogosultsága, ha az olvasó valóban partner ebben a játékban, vagyis ismeri és felismeri az indiai irodalomra történő utalásokat, allúziókat. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez csupán egy szűk réteg számára adathatott meg. Biztosak lehetünk abban, hogy a *Metzi Epitomé* összeállítója már a követett forrásában megtalálta az Alexandros és az indiai filozófusok beszélgetését megörökítő történetet. Mint ahogyan a levelek esetében, itt is csupán arról dönthetett, hogy kihagyja-e az epizódot munkájából vagy szerepelteti azt. Végül megtartotta a jelenetet, s a többi forrás beszámolójával való összevetést követően azt mondhatjuk, hogy csupán néhány változtatást eszközölt rajta. Az eredeti forrás anyagát átírta, a kérdéseket, s a kérdésekre adott válaszokat pedig *oratio rectában* fogalmazta meg. Anyagát egységbe rendezte, s oly módon alakította át, hogy az harmonizáljon az Alexandros és Póros találkozását bemutató jelenettel.

Kérdéses, hogy a kivonatoló miért nem rövidítette és tömörítette ezeket a fiktív adatokat tartalmazó részeket, beszúrásokat. Vitathatatlan, hogy stílusukat tekintve ezek a legrészletesebb, s legjobban sikerült részek, mint ahogyan az is, hogy kétségtelenül élvezetes olvasmányok. Annak ellenére, hogy a levelek és a dialógus is szerepelhetett már a követett forrás anyagában is, a *Metzi Epitoméban* szereplő verzió bizonyosan a kivonatoló önálló munkája, fogalmazványa. Ha ez így van, akkor mindez a kivonatoló retorikai iskolázottságára utalhat.⁷⁸ A más forrásban nem szereplő motívumok

⁷⁶ SZALC 2011:7–25. Többen felismerték az indiai anyag létét a kynikus eredetűnek gondolt szövegben: STONEMAN 1995:110–114.; STONEMAN 2008:94–96.

⁷⁷ Vö. SZALC 2011:7–25., különösen 24.: „This dialogue seems to be inspired by or even stylized to be Indian, in order to give the reader the sense of Indian civilization.” Hasonló nézeten: STONEMAN 2008:94–96., de különösen 96.: „Clearly the author has felt the affinity between the two texts, and it seems likely that Onesicritus, on discovering some important Vedic text of this kind, recognized its susceptibility to the sort of questions he was familiar with from discussions at home, and created a composite.”

⁷⁸ Romano úgy véli, hogy a kivonatoló kiírtott munkájából minden retorikai és morális színezetet, vö. ROMANO 1973:71.: „E’ infatti escluso tutto quanto nella colorita narrazione curziana ha un fine retorico o morale e segnatamente quanto mira ad una rappresentazione favolosa di Alessandro.” 72.: „...senza alcune concessione alla retorica...”

vélhetően a kivonatoló írói invenciójának termékei. Ha azonban nem csupán átírta, de ki is egészítette, sőt át is szerkesztette a forrásban található anyagot, akkor munkáját nem szabad és nem lehet egy egyszerű kivonatnak bélyegezni, hanem egy önálló és autonóm munkaként kell kezelni. Mindez indokolhatja, hogy a kivonatoló miért nem vágta meg és tömörítette össze e három beszúrási anyagát. Ezek a részletek tehát csaknem eredeti hosszúságban szerepelnek az *Epitomé* szövegében, így feltételezhető, hogy ez a három rész valamiért különösen fontos lehetett a kivonatoló, a munka címzettje, s vélhetően a célközönség számára is. A hangsúlyos szerepeltetés csupán részben indokolható azzal, hogy e beszúrási részek végső soron Alexandros jellemzésének eszközül szolgálnak. Talán megfelelőbb magyarázat, ha azt feltételezzük, hogy a műből hiányolt erkölcsi példamutatás, példaadás éppen ezekben a részletekben érhető tetten. E három részletet a kivonatoló rövid királytükörként kezelhette, így a forrás anyagát kiegészítve illusztrálhatta, milyen erkölcsi példákat kell kerülnie, s mit kell szem előtt tartania egy uralkodónak. Didaktikai módszert alkalmazva tehát jól jegyezhető példákön és mondatokon keresztül illusztrálta címzettjének a legfontosabb uralkodói erényeket, az erkölcsi kiválóság alappilléreit.

A mű stílusa

A mű stílusát az epizódokra koncentráció szerkesztés, vagyis az epizodikus struktúra jellemzi. A történeteket Alexandros személye kapcsolja össze, hiszen végső soron a munka célja a makedón uralkodó tetteinek bemutatása rövid vagy jelentősen rövidített formában.

Az egyes epizódok kidolgozottsága aránytalanul különböző. A kivonatoló többnyire ragaszkodik a tömör, szinte már a túlságosan is lényegre koncentráció ábrázolásmódohoz, így több eseményt gyakran egyetlen, nehezen követhető történetbe zsúfol össze, kihagyva az epizód megértéséhez szükséges eseményeket, lényeges mozzanatokat. Ennek a módszernek legszemléletesebb példája az ütközetek, rajtaütések, folyón való átkelések ábrázolása,⁷⁹ ahol a kivonatoló ritkán említi, s akkor is csupán elnagyoltan a tervezett stratégiát, a szembenálló hadtestek vezéreit, a seregszemlélet, az alkalmazott hadieszközöket, vagy éppen a csapatmozgásokat. Máskor viszont a rövidség, tömörség követelményét félredobva, egyes jeleneteket a többi epizód

⁷⁹ Vö. A Tanaison való átkelés (*Epit. Mett.* 10–12.); a szogd szikla megszerzése (*Epit. Mett.* 15–18.); átkelés a Kóphén folyón (*Epit. Mett.* 35.); hydaspési csata (*Epit. Mett.* 60.); a mallosok városának ostroma (*Epit. Mett.* 75–78.).

rovására munkál ki.⁸⁰ Pontosan meghatározható, mely epizódtípusoknál választja ez utóbbi ábrázolási módot: a többi epizódhoz képest így meglepő részletességgel ábrázolja a szenzációs és drámai jeleneteket.⁸¹ Előszertettel alkalmazza a rövid, frappáns, szellemes csattanóval végződő anekdotikus történetet is.⁸² Az események elbeszélése során gyakran él a párhuzamos szerkesztés és az ismétlés eszközével mind szóhasználatában, mind pedig az epizódokat felépítő panelekben.⁸³

Számadatai, s az idegen nevekre vonatkozó információi olykor megbízhatatlanok, nincs ez azonban másként a többi Alexandros-történetíró esetében sem. Egyáltalán nem fordít figyelmet az abszolút kronológiára, a történések időpontjának meghatározása egymáshoz való viszonyaikban válik világossá.⁸⁴ A geográfiára, topográfiára és a klimatikus viszonyokra vonatkozó adatai homályosak és kevésbé informatívak;⁸⁵ a munkából elmaradnak a földrajzi, néprajzi kitérők.⁸⁶ Leírásából szinte kihámozhatatlanok az idegen népek (és a makedónok) szokásaira,⁸⁷ társadalmi berendezkedésére vonatkozó információk is.

Az *Epitomé*ban hét darab vagy tisztán *oratio rectá*ban, vagy *oratio obliquá*val kevert *oratio rectá*ban írt beszéd, levél szerepel,⁸⁸ az esetek több-

⁸⁰ Hasonló nézetten: BAYNHAM 1995:65. A már említett három beszűrés ebbe a kategóriába sorolható.

⁸¹ Baynham ebbe a kategóriába sorolja a következő történeteket: Spitaménés szörnyű halála felesége keze által (*Epit. Mett.* 20–23.); Sophítés király oroszlánvadász kutyái (*Epit. Mett.* 66–67.); Alexander kegyetlen és paradox (sic! Baynham) vitája az éleselméjű indiai filozófusokkal (*Epit. Mett.* 78–84.). Ezeket a történeteket eltérésekkel ugyan, de számos más forrás is megörökítette, vö. BAYNHAM 1995:65. Vélhetően ebbe a kategóriába sorolhatók még a következő jelenekek is: a szogd sziklavár ostroma (*Epit. Mett.* 15–18.); Mazaga/Massaga ostroma, majd Alexandros és Kleophis találkozása (*Epit. Mett.* 39–45.); Alexandros és Póros harca (*Epit. Mett.* 54–65.); a mallosok városának ostroma (*Epit. Mett.* 75–78.).

⁸² Baynham egyedül Akuphis történetét (*Epit. Mett.* 36–38.) említi ennek illusztrálására, vö. BAYNHAM 1995:66.

⁸³ Párhuzamos szerkesztés elsősorban az ütközetek bemutatása során érhető tetten.

⁸⁴ A relatív kronológia illusztrálására a következő kötőszavakat használja: *deinde*; *inde*; *ubi* (temporális értelemben); *cum* (*historicum*); (a megfelelő számmal behelyettesítve) *post diem*; *protinus*; *postero die*; *postquam*; *tunc*; *simul*; *confestim*; *interdiu*; *interim*; *ita*; *atque ita*, *et ita*; *itaque*.

⁸⁵ Vö. BAYNHAM 1995:76.

⁸⁶ Hasonló nézetten: ROMANO 1973:72.

⁸⁷ *Epit. Mett.* 19.: „*ibi cum Sisimithre, qui more barbaro e matre sua duos filios et tres filias produxerat, foedus fecit.*”

⁸⁸ 1. Alexandros arról beszél, miért vette feleségül Rhóxanét, s arra buzdítja a makedónokat, hogy kövessék tettét (korai vegeyesházasság) (*Epit. Mett.* 29–30.); 2. Alexandros és egy indiai király beszélgetése (*Epit. Mett.* 33.); 3. Akuphis tréfás válasza Alexandrosznak azzal kapcsolatosan, hogy ne a 100 legjobb emberét, hanem a 200 legrosszabbat vigye magával (*Epit. Mett.* 38.); 4. Póros provokatív levele (*Epit. Mett.* 56–57.); 5. Póros elutasítja Alexandros invitálását (*Epit. Mett.* 64.); 6. az indiai filozófusok provokatív levele (*Epit. Mett.* 72–74.); 7. Alexandros és az indiai filozófusok dialógusa (*Epit. Mett.* 78–83.). Nézetünk szerint ide sorolható még Spitamé-

ségében az eredeti forrásból vagy forrásokból származó beszédeket jelentősen lerövidítő, s átalakító formában. A kivonatoló feleslegesnek érezhette a páros beszédek kidolgozását, csupán egyetlen esetben él ezzel a módszerrel.⁸⁹ Mindez azzal a következménnyel jár, hogy az *oratio recta*ban szerkesztett beszédekből csupán az egyik fél álláspontja ismerhető meg. A kivonatoló így, vagy csak Alexandros, vagy csak az ellenfél, újdonsült szövetséges nézőpontját mutatta be. A beszéd körülményeinek, a feltett kérdés és a kapott válasz, reakció tartalmának összefoglalására – mintegy rövidítésként – az *oratio obliqua* szerkesztésmódot alkalmazta. A korábban már említett három beszúrás a téma, a tartalom és a hossz tekintetében is kivételesnek tekinthető. E három esetben ugyanis az eredeti forrás anyagát tekintve elhanyagolható a beszéd, levelek hosszát, tartalmát és témáját illető változtatás. A többi beszéd esetében ugyanakkor az *oratio recta* alkalmazása csupán néhány mondatra, a tulajdonképpeni tételmondatra korlátozódik.⁹⁰ A beszédek kivétel nélkül a tárgyalt esemény csúcspontján (*klimax*) hangzanak el, s témájukkal az uralkodó és a legyőzött fél közötti kapcsolatot, ezen keresztül pedig a beszélő jellemének sajátosságait világítják meg. E hosszabb, rövidebb beszédeket, leveleket a kivonatoló a rétorika követelményeit szem előtt tartva maga dolgozhatta ki.

A kivonatoló kevésbé érdeklődik Alexandros vezéreinek cselekedetei, sőt, egyáltalán a hadmozdulatok, a stratégia vagy a csapatbontások iránt. Szinte már azt is mondhatnánk, hogy a makedón tábor történései, valamint a makedón vezérek sikerei teljesen lényegtelenek és érdektelenek a kivonatoló és vélhetően célközönsége számára is.⁹¹ Elizabeth Baynham arra a kö-

nés sorsának megismerését követően Alexandros heves indulatot kifejező felkiáltása (exclamatio), *Epit. Mett.* 23.: „o <im>piissime Spitamene, tandem poenas pro sceleribus pependisti!”

⁸⁹ Az egyetlen páros beszéd Alexandros és egy indiai király között hangzik el, vö. *Epit. Mett.* 33.: „cum ab eo quaereret Alexander, quid vellet, Indus respondit: „tuam” inquit, „magne rex, amicitiam.” Alexander dixit: „pater” inquit, „vester moriens <vobis> hanc pecuniam tradidit eamque ego [vobis] condono, equis in bello utar. vos nostri meminertis; officium hoc erit vestrum.”

⁹⁰ Alexandros beszéde (*Epit. Mett.* 30.): „‘quare’ inquit ‘neque Macedones vobis genere antestare neque vos, si victi in amicitiam venissetis, adfinitate indignos ducerem. hoc cum ego <fecero>, idem quoque ut ceteri faciant Macedones curabo.’”; Az indiai király válasza Alexandros azon kérdésére, hogy mit szeretne, majd Alexandros válaszra adott reakciója (*Epit. Mett.* 33.): „tuam” inquit, „magne rex, amicitiam.” Alexander dixit: „pater” inquit, „vester moriens <vobis> hanc pecuniam tradidit eamque ego [vobis] condono, equis in bello utar. vos nostri meminertis; officium hoc erit vestrum.”; Akuphis tréfás megjegyzése (*Epit. Mett.* 38.): „si nos,” inquit, „vis salvos, potius improbissimos abduc ducentos.”; Póros elutasítja Alexandros invitálását (*Epit. Mett.* 64.): „uti,” inquit, „patriam tuam, o magne Alexander, videam, dimidium vitae amittere velim; ut me tui cives captivum videant, <impetrare a me non poteris> immortalis fieri nolo; si me exempli causa deportare vis, habes potestatem deportandi mortuum.”

⁹¹ Néhány esetben említésre kerülnek a hadvezérek tevékenységei is: Menedémos elhantolása (*Epit. Mett.* 13.); Kraterosnak adott parancs arról, hogy kövesse az Alexandros által vezetett csapatot (*Epit. Mett.* 35.); Héphaistión felszerelte a hajókat (*Epit. Mett.* 48.); Kraterosnak adott pa-

vetkeztetésre jutott, hogy a *Metzi Epitomé*ban a hangsúly egyedül Alexandros katonai tevékenységén van; a makedón uralkodó pedig oly módon kerül bemutatásra, mint aki seregét – a nehézségek ellenére is – mindig és minden körülmények között győzelemre vezeti.⁹²

A kivonatoló ugyanakkor kevés figyelmet szentel olyan részletek megörökítésének, melyek a fennmaradt Alexandros életét és tetteit elbeszélő történeti források állandó és vissza-visszatérő motívumai. Ritkán említi Alexandros dühét, haragját,⁹³ Achilleust idéző duzzogását, tragikus magányosságát, valamely gaztett elkövetése miatti büntudatát,⁹⁴ közvetlen a harc előtt vagy az ütközet során a harc kimenetele miatti aggodását;⁹⁵ a szerencse váratlan sorsfordító hatását, így a jószerencséből balszerencsébe hullást, vagy egy probléma váratlan megszűnése esetén az Alexandros nyomában járó szüntelen hadiszerencséjét. A többi forrással összevetésben ugyancsak alig szerepel Alexandros könnyebb vagy súlyosabb sebesülése egy-egy összecsapás alkalmával.⁹⁶ Az ábrázolás során szintén említés nélkül marad Alexandros valami nagyszerű cselekedet megtételére ösztönző, s sok esetben meggondolatlansága miatt a sebesüléseit előidéző vágya (*cupido, pithos*)⁹⁷ is. Ha csupán ezen motívumok elmaradásából indulunk ki, akkor azt gondolhatnánk, hogy az Alexandros-történetírás ugyancsak állandó eleme, vagyis a makedón uralkodó mitikus hősökkel, istenekkel való versengése, azok tetteinek felülmúlására ösztönző vágya (*aemulatio*) ugyancsak kevésbé érdekelhette az összeállítót. Ez azonban nincs teljesen így, hiszen a munkában számos alkalommal szerepel Liber Pater (Dionysos)⁹⁸ és Héraklés⁹⁹ is. Feltűnő az összeállító hallgatása Dionysos és Héraklés szerepeltetésének okairól, vagyis arról, hogy ezek a mitikus elődök tetteik kiválóságával és rendkívüliségével ösztönzik Alexandrost állandó vetélkedésre (*aemulatio*). Elizabeth Baynham Liber Pater és Héraklés szerepeltetésével kapcsolato-

rancs arról, hogy vezesse át a sereget a folyón (*Epit. Mett.* 59.); Leonnatos sebesülése a mallosok városának ostroma során (*Epit. Mett.* 77.).

⁹² BAYNHAM 1995:66. Vö. még: ROMANO 1973:72.

⁹³ Vö. *Epit. Mett.* 9.: „haec ubi Alexander audivit, praeter consuetudinem indignissime tulit.”; *Epit. Mett.* 58.: „Hac epistula perlecta incensus Alexander...”; *Epit. Mett.* 75.: „His litteris commotus...”

⁹⁴ Alexandros Kleitos megölése miatti sajnálkozása, büntudata, vö. CURTIUS RUFUS, VIII.2.4.; PLUTARCHOS, *Alex.* 51.11.; ARRHIANOS, *An.* IV.9.2.

⁹⁵ Esetleg *Epit. Mett.* 9.: „...noctemque circa offensas pervigilavit in cogitando.”

⁹⁶ Vö. *Epit. Mett.* 40.; *Epit. Mett.* 77.

⁹⁷ Vö. CURTIUS RUFUS, IV.7.8., 8.3.; VII.11.4.; IX.2.9., 2.12.; ARRHIANOS, *An.* I.3.5.; II.3.1.; III.1.5.; IV.28.4.; V.2.5.; VII.1.1., 2.2., 16.2.

⁹⁸ Vö. *Epit. Mett.* 12.; *Epit. Mett.* 34.; *Epit. Mett.* 36.; *Epit. Mett.* 37.

⁹⁹ Vö. *Epit. Mett.* 34.; *Epit. Mett.* 46–47.

san csupán azt említi, hogy az összeállító Alexandrost a mitikus elődhöz, illetve az istenhez hasonlítja (*imitatio*).¹⁰⁰

A vallási szférához kapcsolódó cselekedeteknek a szövegben ugyancsak kevés szerep jut. Nem hallunk ómenekről, jósokról, jóslatkérésről, sem pedig babonás félelmekről. A *Metzi Epitomé* szövegében csupán három alkalommal szerepel áldozatbemutató, ¹⁰¹ s Alexandros csupán egyszer imádkozik.¹⁰² A vallással kapcsolatos cselekedetek ennyire szokatlan redukálása érthetetlen. Alexandros vallásossága vitathatatlan tény, ugyanis a makedón uralkodó a hadsereg vezetése mellett a „királyság” főpapja is volt egy személyben. Közvetítő volt tehát az istenek és a makedón nép, továbbá a makedón nép és a görög vallási központok között.¹⁰³ A vallási téma szembe-tűnő csökkentése aligha magyarázható azzal, hogy az összeállító a pogány, vagyis a nem keresztény elemeket iktatta ki munkájából. Ebben az esetben ugyanis vélhetően a Dionysos- és Héraklés-párhuzam, valamint minden pogány valláshoz kapcsolódó aktus kikerült volna a munkából. Mivel ezek a motívumok mégis szerepelnek, csakugyan feltételezhető, hogy az összeállító pogány szerző lehetett.¹⁰⁴

A párhuzamos *vulgata-tradíció*val való összevetés eredményeként a szöveg legfeltűnőbb hiányossága, hogy még csak utalás szintjén sem említi azt, hogy Alexandros jelleme a siker hatására, valamint a keleti gazdagság megismerése, és a legyőzött népek szokásainak átvétele (orientalizmus) miatt jelentősen változott, negatív irányba torzult.¹⁰⁵ Nem szerepel a szövegben a keleti udvari szokások és etikett bevezetése, vagy a honi, hazai szokások elhagyása (*mutatio morum*) miatti makedón neheztesítés, bírálat. Amiatt sem érezhető a kivonatoló rosszallása, hogy a makedón államrend a szabad szó-lás lehetőségének elvesztése miatt egyre inkább a *tyrannos* irányába fordul.¹⁰⁶ Egyedül az *Epitomé* kezdő mondatában találhatunk csekélyke utalást

¹⁰⁰ Vö. BAYNHAM 1995:65.: „There is the marked emphasis on traditional motifs – like the comparison of Alexander’s achievement with Father Liber (Dionysus) or Hercules.” Vö. BAYNHAM 1995:65. 31. lábja.: „12, 34, 36–37 (Dionysus), 46–47 (Hercules and the Rock of Aornus).”

¹⁰¹ Vö. *Epit. Mett.* 29.: „tum poculum prehendit deosque conprecatus haec dicere coepit...”; *Epit. Mett.* 69.: „aras complures secundum fluvium constituit...re divina facta...”; *Epit. Mett.* 70.: „hoc sepulto ac re divina facta...”

¹⁰² Vö. *Epit. Mett.* 85.: „deos conprecatus.”

¹⁰³ Ernst Adolph FREDRICKSMEYER (2003), Alexander’s religion and divinity. In Joseph ROISMAN, ed. (2003), *Brill’s Companion to Alexander the Great*. Leiden–Boston, Brill. 257–278. 256.; Edward M. ANSON (2013), *Alexander the Great. Themes and Issues*. London–New Delhi–New York–Sydney, Bloomsbury. 84.

¹⁰⁴ Vö. RUGGINI 1961:*passim*; ROMANO 1973:73.; BAYNHAM 1995:*passim*.

¹⁰⁵ Hasonló nézetten: BAYNHAM 1995:66.

¹⁰⁶ Alexandros orientalizmusának megjelenése a párhuzamos tradícióban, vö. Diodóros XVII.77.4–78.1., vö. Luisa PRANDI (2013), *Diodoro Siculo, Biblioteca storica, Libro XVII, Commento storico*. Milano, Vita e Pensiero. 125–130.; CURTIUS RUFUS, VI.6.1–6.12., vö. John E. ATKINSON (1994), *A commentary on Q. Curtius Rufus’ Historiae Alexandri Magni*. Books 5 to

e szokványos témák némelyikére, a legnagyobb jóindulattal fedezhetünk fel azonban e néhány, rendkívül tömör és töredékes mondatban Alexandrosz orientalizmusát bíráló szavakat, gondolatokat. A kivonatoló morális kommentár nélkül rögzíti ezeket a tényeket. Talán már ebből a néhány példából is kitetszik, hogy a *Metzi Epitomé* makedón uralkodóról közvetített képe meglehetősen sajátos és egyedi. A kivonatoló ugyanis minden olyan epizódot mellőz munkájából, amely Alexandroszt negatív színben tüntethetné fel. Az *Epitomé* cselekménye a hyrkániai eseményektől indul, meglehetősen érthetetlen tehát, hogy miért nem szerepel a szövegben Dimnus összeesküvésének leleplezését követően Philótas rögtönzött törvényszéki tárgyalása, s azt követően kivégzése (Kr. e. 330);¹⁰⁷ vagy Philótas apjának, Parmeniónnak meggyilkolása (Kr. e. 330);¹⁰⁸ továbbá a *proskynésis* bevezetése körüli vita (Kr. e. 327);¹⁰⁹ Alexandrosz lovasparancsnokának, Kleitosnak a meggyilkolása (Kr. e. 328 nyara);¹¹⁰ az apródok összeesküvésének elfojtása (Kr. e. 327),¹¹¹ végül pedig az összeesküvés következményeként Kallisthenés letartóztatása és halálának bemutatása.^{112, 113} Hasonló módon kerül ki-

7.2. Amsterdam, A. M. HAKKERT 200–204.; PLUTARCHOS, *Alex.* 45.1–4., vö. HAMILTON 1969:120–123.; PLUTARCHOS, *Mor.* 329F; ARRHIANOS, *An.* IV.7.4., 9.9., vö. BOSWORTH 1995:45–51., 68–72.; IUSTINUS XII.3.8–4.12., vö. Waldemar HECKEL and John C. YARDLEY (1997), *Justin. Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus. Volume 1. Books 11–12: Alexander the Great.* Oxford, Clarendon Press. 203–208. Vö. még újabban: Sabine MÜLLER (2016), *Alexander, Dareios und Hephaistion. Fallhöhen bei Curtius Rufus.* In Wulfram HARTMUT (hrsg.) (2016), *Der Römische Alexanderhistoriker Curtius Rufus. Erzähltechnik, Rhetorik, Figurenpsychologie und Rezeption.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. (Wiener Studien, 38.) 13–49. 25–39.

¹⁰⁷ Vö. DIODÓROS, XVII.79–80.3.; CURTIUS RUFUS, VI.7.1–VII.2.38.; PLUTARCHOS, *Alex.* 48.1–49.13.; ARRHIANOS, *An.* III.26–27.; IUSTINUS, XII.5.1–8. Vö. még: STRABÓN, *Chr.* XV.2.10. (C724).

¹⁰⁸ Vö. STRABÓN, *Chr.* XV.2.10. (C724); DIODÓROS, XVII.80.3.; CURTIUS RUFUS, VII.2.11–32.; PLUTARCHOS, *Alex.* 49.13.; ARRHIANOS, *An.* III.27.3–4.

¹⁰⁹ CURTIUS RUFUS, VIII.5.5–24.; PLUTARCHOS, *Alex.* 54.2–6.; ARRHIANOS, *An.* IV.9.9., 10.5–12.6.

¹¹⁰ CURTIUS RUFUS, VIII.1.19–2.12.; PLUTARCHOS, *Alex.* 50.1–52.2.; ARRHIANOS, *An.* IV.8.1–9.6.; IUSTINUS, XII.6.1–18.

¹¹¹ CURTIUS RUFUS, VIII.6.1–8.23.; PLUTARCHOS, *Alex.* 55.; ARRHIANOS, *An.* IV.12.7–14.4.; IUSTINUS, XII.7.1–3.

¹¹² A források beszámolóit eltérnek Kallisthenés további sorsát illetően, vö. CURTIUS RUFUS, VIII.8.21.; PLUTARCHOS, *Alex.* 55.9. (Charés *FGrH* 125 F 15); ARRHIANOS, *An.* IV.14.3. (Aristobulos *FGrH* 139 F 33); IUSTINUS, XV.3.4.

¹¹³ A kihagyásokra felfigyel: ROMANO 1973:72.; BAYNHAM 1995:66.; STONEMAN, 1999:153. Romano úgy véli, hogy a kivonatoló Alexandrosz magánéletére vonatkozó információkat is kihagyta munkájából, vö. ROMANO 1973:73.: „...senza accenni alla sua vita privata.” Ha azonban ez így lenne, akkor vélhetően nem szerepelt volna a szövegben Alexandrosz és Rhóxané esküvője, valamint fiúk halála sem. Baynham hiányolja a szövegből az amazonos emlétsét is, erről bővebben: BAYNHAM 1995:69. Baynham következtetése szerint a kivonatolót nem érdekelhette Alexandrosz romantikus viselkedése (*romantic habit*). Nem biztos, hogy ez a megfelelő magya-

iktatásra történetéből a makedónok uralkodójukkal, s annak terveivel való elégedetlensége, a hadjárat előrehaladtával pedig a sereg ellenállása és lázongása. Szó sincs nála a keleti szokások bevezetése, illetve a makedón szokások felrúgása miatti elégedetlenségről, vagy a végeláthatatlan harcok, menetelések és folyón való átkelések miatt a keleti hadjárat folytatásának nyílt megtagadásáról.¹¹⁴ Nehézkes ezt az ábrázolásmódot azzal indokolni, hogy ezek, az Alexandrost negatívabb színben feltüntető epizódok a *lacunák* miatt vesztek el nyomtalanul a szövegből. A kihagyások sokkal inkább szerzői döntés eredményei lehetnek. Az *Epitomé* szerzőjének értelmezésében így a sereg ellenszegülés nélkül mindig és mindenben engedelmesen követi hibátlan és feddhetetlen uralkodóját, vezérét.¹¹⁵

Ezek az elhallgatások a többi forrással való összevetésben válnak szembe-tűnővé. Ha azt feltételezzük, hogy a kivonatoló olyan forrásból dolgozott, amely ugyancsak kihagyta ezeket a történeteket, akkor tulajdonképpen itt le is zárható ez a kérdés, ennek azonban kicsi a valószínűsége. Ha elfogadjuk, hogy a kivonatoló több más szerzővel kiegészítve ugyan, de elsősorban mégis Kleitarchos beszámolójára támaszkodott, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy az *Epitomé* szerzője nagyon is jól ismerte az Alexandrost kedvezőtlen színben feltüntető történeteket. Anyagának összeállítása során mégis úgy döntött, hogy ezeket mellőzi a munkából. Érdemes elgondolkodni tehát a kihagyás okairól. Lehetséges, hogy a kivonatoló kiemeltebb az ellenfél oldalán zajló eseményekre koncentrált, s így a makedón táborban zajló belső feszültségek ismertetése – mint más forrásból, forrásokból jól ismert tény – számára egyszerűen érdektelennek és feleslegesnek tűntek. Nem elképzelhetetlen ez a feltételezés, de talán más megoldás is lehetséges. Előfordulhat, hogy az összeállító nem az erkölcsi példamutatást tekintette fő céljának, s így nem kívánta Alexandros jellemét, pontosabban jellemének fokról-fokra haladó torzulását ábrázolni. Leírásában ebből kifolyólag nem magasztalja, s nem is bírálja a makedón uralkodót elsősorban politikai indíttatású döntései miatt. Megelégedett azzal, hogy az eseményeket a lehető legsterilebb módon, Alexandros jellemét kritizáló morális kommentárok nélkül jegyezze le. A kivonatoló vélhetően nem kívánt aktualizálni, s így

rázat a kihagyásra. Ha a *Metzi Epitomé* szövegének kezdetét jól ítéljük meg, úgy Alexandros és az amazon királynő találkozása a hadjárat korábbi szakaszára tehető, a találkozás elmaradása így a legkevésbé sem meglepő (legalábbis a párhuzamos hagyomány alapján): STRABÓN, *Chr.* XI.5.4. (C505); DIODÓROS, XVII.77.1–3.; CURTIUS RUFUS, VI.5.25–32.; PLUTARCHOS, *Alex.* 46.; IUSTINUS, XII.3.5–7.

¹¹⁴ STRABÓN, *Chr.* XV.1.27. (C697), 32. (C701); DIODÓROS, XVII.93.2–95.2.; CURTIUS RUFUS, IX.2.1–3.19.; PLUTARCHOS, *Alex.* 62.; ARRHIANOS, *An.* V.25.1–29.1.; IUSTINUS, XII.8.10–17.

¹¹⁵ VÖ. ROMANO 1973:72.: „la *facies* del condottiero coraggioso e sprezzante del pericolo, clemente e generoso verso i vinti, che vuole essere di esempio ai suoi soldati, abile nella preparazione ed esecuzione dei piani strategici, non crudele verso il nemico, etc.”

nem akarta Alexandros alakján keresztül bírálni az aktuális uralkodót a szabadság megsértése, a honi szokások elhagyása, vagy éppen kegyetlensége és zsarnoksága miatt. Ezek a témák esetlegesen sérthették egy olyan (aktuális) uralkodó érzéseit, aki Alexandrost választotta mintául, így indokolt lehetett ezeket a kényes történeteket egyszerűen kihagyni a hadjárat eseményeinek bemutatásakor.

Továbbra is marad azonban a kérdés: kinek szánta munkáját a kivonatoló, illetve, milyen céllal válogatott forrásai anyagából. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy a készítő több forrás beszámolóját követte, illetve azt, hogy megjelenik valamiféle irodalmi szándék ebben a munkában úgy, mint az epizódok kivetését és megtartását illető szelekciós elv, epizodikus struktúra, párhuzamos szerkesztés, *oratio recta*-ban bemutatott beszédek és levelek kidolgozása, szenzációs információk, anekdotikus jelenetek átvétele és kidolgozása, akkor vitatható lehet az *epitomé* terminus használata a fennmaradt szöveg műfajára. A készítő nem másolatnak, hanem önálló és eredeti alkotásnak tekintette művét, amelynek célja az információ rövid és tömör átadása mellett a szórakoztatás lehetett. Ha csupán az *Epitomé* szövegéből kellene rekonstruálni Alexandros hadjáratának hyrkániai és indiai szakaszát, akkor bajban lennénk. Olyan személyeknek készülhetett tehát ez a szöveg, akik jól ismerték a hadjárat eseményeit.¹¹⁶ Az összeállítás során a kivonatoló praktikus célokat tarthatott szem előtt, s e rövid munkát csupán az emlékezet felfrissítésére szolgáló, az *ultima manus* hiányát mutató érdekes és szórakoztató „jegyzetként” készíthette.

A műfaj és a kulturális környezet kapcsolata

Ha az *Epitomé* valóban valamikor a IV. vagy az V. század folyamán jött létre, akkor érdemes lehet feltennünk azt a kérdést, miért éppen egy Alexandrosról szóló történeti munka készítésére vállalkozott az összeállító, vagy másként, mi jellemezhetette azt a kulturális közeget, amelyben ez a munka megszületett. Lellia Cracco Ruggini rámutatott arra, hogy ebben a korszakban fellendült az érdeklődés Alexandros alakja iránt. Számos képen, mozaikon, aranytárgyon, valamint – apotropaikus jelleggel – pénzérmén is megjelent a szerencsés és győzhetetlen makedón uralkodó ábrázolása.¹¹⁷ Mindemellett, több olyan Alexandrosról szóló írás is létrejött, amely a kor követelményeinek megfelelően a rövidség, tömörség, ugyanakkor természetesen a szóra-

¹¹⁶ Baynham álláspontja eltér, vö. BAYNHAM 1995:76.: „Nevertheless stylistic elegance was a low priority and most of the text’s emphasis appears to have been on entertainment, with minimal intellectual demands of its audience.”

¹¹⁷ RUGGINI 1965:3–21. Vö. még: STONEMAN 1999:153–154.

koztatás elvét tartotta szem előtt. Ez a korszak kedvezett tehát a katonai és geográfiai adatokat, érdekességeket rövid és tömör formában ábrázoló *epitomé*, *breviarium*, *itinerarium* műfajának.¹¹⁸

A témaválasztás – *res gestae Alexandri*, vagyis Alexandros tetteinek bemutatása – ugyanakkor cseppet sem meglepő, hiszen a makedón uralkodó alakja mindig is az érdeklődés középpontjában állt a római császárkor folyamán. Ezt csupán részben indokolhatjuk elért eredményeinek, hódításainak nagyságával, vagy akár jellemének karizmatikus vonásaival, legendásan rövid életével. Valahányszor felmerült ugyanis egy keleti, perzsa birodalom elleni hadjárat gondolata, újra és újra megjelent az igény a makedón uralkodó Perzsia elleni hadjáratának bemutatására.¹¹⁹ A köztársaság korában kialakult Alexandros-*imitatio* divatja tovább folytatódott a császárkorban is, amely ugyancsak inspirálta az ilyen munkák létrejöttét.¹²⁰ Ruggini az irodalmi források és művészeti emlékek áttekintését követően arra a következtetésre jutott, hogy a IV. század folyamán a pogány arisztokrata, konzervatív családok számára Alexandros a dicső hagyományok és az antik mítoszok szintézisévé, szimbólumává vált.¹²¹

¹¹⁸ Vö. ROMANO 1973:72.; RUGGINI 1961:285–357.; DÖPP 1999:193–216. Csak Alexandrosszal kapcsolatosan gondoljunk elsősorban Iulius Valerius Pseudo-Kallisthenés munkájából készült latin nyelvű fordítására, a *Res gestae Alexandri Magni Macedonis translatae ex Aesopo Graeco* című munkára, vagy akár a II. Constantiusnak (Kr. u. 337–361) ajánlott Alexandros életrajz, az *Itinerarium Alexandri* létrejöttére.

¹¹⁹ Vö. RUGGINI 1961:352.; ROMANO 1973:73.; STONEMAN 1999:147.: „As we shall see, it is Alexander’s achievement as a conqueror of the east that lies at the root of the interest that the fourth century took in him.” és 150.: „From the time of Trajan onwards, Alexander had always been invoked when an emperor was planning an eastern campaign. His name was in the air whenever Rome and Persia clashed.” Vö. még: JACOB NABEL (2018), *Alexander between Rome and Persia: Politics, Ideology, and History*. In Kenneth R. MOORE (ed.) (2018), *Brill’s Companion to the Reception of Alexander the Great*. Leiden–Boston, Brill. (Brill’s Companions to Classical Reception, 14.) 197–233., 210–211., 216.

¹²⁰ Az *Alexandros-imitáció* témájáról újabban: DANIEL DEN HENGST (2010), *Alexander and Rome*. In Diederick W. P. BURGERSDIJK and Joop A. VAN WAARDEN, introd. and ed. (2010), *Emperors and Historiography. Collected Essay on the Literature of the Roman Empire by Daniël den Hengst*. Leiden–Boston, Brill. 68–84. NABEL 2018:197–232. Hengst cikkének 27. (83. 27. láb.), valamint Nabel tanulmányának 44. (208. 44. láb.) lábjegyzete remek útmutató a téma további szakirodalmához.

¹²¹ Vö. RUGGINI 1961:353–356. Alexandros szerepéről a pogány, római arisztokrácia anti-keresztény propagandájában: RICHARD KLEIN (1987), *Zur Beurteilung Alexanders des Großen in der patristischen Literatur*. In Wolfgang WILL and Johannes HEINRICH (hrsg.) (1987), *Zu Alexander d. Gr. Festschrift G. Wirth zum 60. Geburtstag am 9.12.86*. Amsterdam, Verlag Adolf M. HAKKERT 925–989. (= In Raban von HAEHLING and Klaus SCHERBERICH (1999), *Roma versa per aevum. Ausgewählte Schriften zur heidnischen und christlichen Spätantike*. Hildesheim–Zürich–New York, Olms. 460–517. (Spudasmata 74.) 925–989.=1999:460–517.

Ebben a korszakban a keresztény szerzők írásaiban egyre gyakrabban jelenik meg Alexandros, meglehetősen negatív formában ábrázolva.¹²² Richard Klein ezt a keresztény részről érkező tendenciát az Alexandrost emblémaként választó pogány, római szenátori arisztokrácia keresztényellenes propagandájára adott válaszreakcióként¹²³ értelmezi.¹²⁴ Siegmár Döpp óvatossabb következtetésre jut. Úgy véli, hogy a században készült, Alexandros alakjával foglalkozó munkák – akár fordítások, akár eredeti munkák – és az Alexandrost ábrázoló érmék alapján még nem kell feltétlenül egy pogány részről kibontakozó Alexandros-renaisszánszra¹²⁵ következtetni. Nézete szerint a keresztények politikai erősödésük, s végül győzelmük miatt kényszerültek rá arra, hogy átgondolják a profán történelmet. Mivel Alexandros jelentős képviselője ennek a történelemnek, így mindenképpen indokolható a keresztény szerzők makedón uralkodó alakja iránt mutatott fokozott érdeklődése.¹²⁶

Összességében megállapíthatjuk tehát, hogy a *Metzi Epitomé* létrejötte tökéletesen illeszkedik ebbe a IV. vagy V. századi pro-pogány kulturális környezetbe nem csupán témaválasztásával, műfaji sajátosságaival, hanem a valamiféle retorikai képzést igazoló stílusával, archaizáló nyelvezetével is. Alexandrosról közvetített képe, vagyis a makedón uralkodót negatív színben feltüntető epizódok kiiktatása a szerző tudatos döntésének eredménye. Ezt a döntést indokolhatja a pro-pogány tendencia, így feltételezhetjük, hogy a munka egy Alexandrost követő, s keleti hadjáratot tervező uralkodó számára készülhetett.

A kivonatoló forrása, forrásai kiválasztásában jelentősen eltér a korszak Alexandros életét vagy tetteit bemutató szerzőitől, Iulius Valeriusától, illetve az *Itinerarium Alexandri* összeállítójától is. Nem elégszik meg a másodlagos szerzők kivonatolásával, vagy akár a regényes ágat képviselő Pseudo-Kallisthenés görög nyelvű munkájának latin nyelvi fordításával. Anyagának megszerkesztése során közvetlenül az elsődleges, Alexandros korabeli szerzők görög nyelvű történeti munkáját választhatta. Az *Epitomae rerum gestarum Alexandri Magni Macedonis* címen hagyományozódott munka valójá-

¹²² Vö. újabban: Jaakkojuhani PELTONEN (2018), *Church Fathers and the Reception of Alexander the Great*. In Kenneth R. MOORE, ed. (2018), *Brill's Companion to the Reception of Alexander the Great*. Leiden–Boston, Brill. (Brill's Companions to Classical Reception, 14.) 477–503. 486–490.

¹²³ Pontosabban „kämpferische Defensive”, vö. KLEIN 1987:977.=1999:507. Hasonló, bár óvatossabb nézeten PELTONEN 2018:490.: „...Alexander was a pagan king symbolizing pagan culture and its prestige, which the Christian writers wanted to prove as a secondary and inferior.”

¹²⁴ Vö. KLEIN 1987:974–977.=1999:504–507.

¹²⁵ KLEIN 1987:977.=1999:507.: „heidnische Alexanderrenaissance”.

¹²⁶ Vö. DÖPP 1999:193–216.

ban csekély mértékben mutatja az *epitomé* műfaji sajátosságait: a beszédek, levelek, szenzációs, dramatikus és anekdotikus történetek megtartása legalábbis ezt sugallja. A kivonatoló önálló és eredeti munkának gondolhatta művét, a már igazolt irodalmi szándék legalábbis erre utalhat. A nyilvánvaló politikai szándékon túl elsősorban a szórakoztatás célját tarthatta szem előtt az összeállító. A tömör és rövid megfogalmazás miatt gyakorlati szempontokat is tekintetbe vehetett, így e rövid munka az emlékeztet frissen tartására szolgálhatott.

A szövegkiadásoknak köszönhetően fennmaradt *Metzi Epitomé* szövegére a hiányosságai ellenére nem csupán a történeti forrásokot kiegészítő, hanem azokkal egyenértékű beszámolóként, kontrasztforrásként kell tekintelnünk.